

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
АГРАРНОЇ СФЕРИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ
ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ**

Аналітична доповідь

Київ 2013

УДК 338.43.01/.02
Р 43

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автори:

О. В. Собкевич, к. е. н., с. н. с. (керівник авторського колективу);

В. М. Русан, к. е. н., с. н. с.;

А. Д. Юрченко, к. е. н., заслужений працівник сільського господарства України;

О. В. Ковальова, к. е. н., с. н. с.;

Л. А. Жураковська

За редакцією к. е. н., с. н. с.,

заслуженого економіста України Я. А. Жаліла

Ресурсний потенціал аграрної сфери: проблеми та завдання ефективного використання : аналіт. доп. / О. В. Собкевич, В. М. Русан, А. Д. Юрченко, О. В. Ковальова [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 76 с.

ISBN 978-966-554-216-2

У доповіді проаналізовано сучасний стан і проблеми ресурсного забезпечення аграрної сфери в Україні, зокрема, питання використання земель сільськогосподарського призначення, формування і застосування трудового потенціалу сільських територій, техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Представлено тенденції та особливості розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та світі як перспективного напрямку забезпечення попиту на високоякісну продукцію, розвитку ресурсозберігаючого землеробства. На основі проведеного аналізу визначено пріоритетні напрями та шляхи підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору.

ISBN 978-966-554-216-2

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2013

ВСТУП

Україна має потужний природно-ресурсний потенціал для розвитку аграрного сектору економіки, сприятливі та різноманітні кліматичні умови, що створює можливості для виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави, позиціонування країни на світовому ринку продовольства, а також сталого соціально-економічного розвитку сільських громад.

Ефективний розвиток аграрної сфери в Україні потребує змін у використанні її ресурсної бази, впровадженні ресурсозберігаючих інноваційних високопродуктивних технологій сільськогосподарського виробництва, для забезпечення виробництва високоякісної та конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції та продовольства.

Раціональність і максимальна ефективність використання задіяних у процесі сільськогосподарського виробництва ресурсів, є необхідною передумовою досягнення збалансованості інтересів суспільства за соціальним, економічним та екологічним критеріями, а також фундаментом забезпечення національних пріоритетів у розвитку аграрного сектору, зокрема, досягнення продовольчої безпеки, успішної експортної політики, цілей дохідності сільськогосподарських товаровиробників і забезпечення соціально орієнтованої державної аграрної політики. Це вимагає, зокрема, посиленої уваги до питань землекористування, реалізації трудового потенціалу, підвищення рівня інноваційності застосовуваних техніки та технологій в аграрному секторі економіки.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

В умовах зростання чисельності населення світу та зменшення площ, придатних для вирощування сільськогосподарських культур, Україні вкрай важливо максимально повно й ефективно використовувати потенціал землі як однієї з конкурентних переваг вітчизняного сільського господарства. За оцінками експертів, українські землі здатні

забезпечити продуктами харчування 140–145 млн осіб¹. Підвищення ефективності використання земельних ресурсів сприятиме збільшенню обсягів виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції і забезпеченню продовольчої безпеки України, а також розширенню експорту сільськогосподарської продукції, збереженню ландшафтного та біологічного розмаїття.

Загальна територія України станом на 01.01.2012 р. становила 60354,9 тис. га, з яких 41557,6 тис. га, або 68,9 %, – сільськогосподарські угіддя. Структура земельного фонду України представлена на рис. 1.

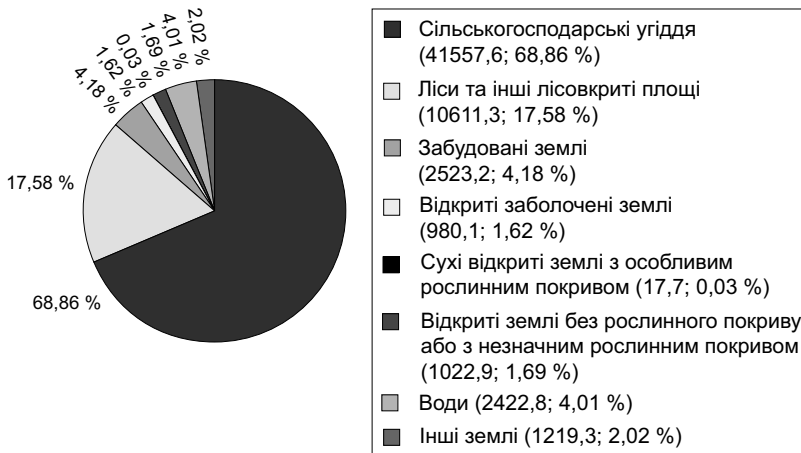

Рис. 1. Земельний фонд України, тис. га, %

Джерело: розраховано за даними Державного агентства земельних ресурсів України

У структурі сільськогосподарських угідь України рілля займає 78,1 % (32,5 млн га), що значно більше, ніж у європейських країнах і США (табл. 1). За часткою природних кормових угідь у загальній площі сільськогосподарських угідь (19 %) Україна значно поступається іншим країнам світу – в більшості європейських країн цей показник коливається в межах 30–40 %, а у Великій Британії і США становить

¹ Третяк А. М. Земельні ресурси України та їх використання /А. М. Третяк, Д. І. Бабміндра. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2003. – 143 с.

63,1 і 56,0 % відповідно². Усе це свідчить про високий рівень освоєння та навантаження на сільськогосподарський ґрунтовий покрив, що підвищує імовірність виникнення загроз поширення ерозійних процесів і деградації земельного фонду країни.

Таблиця 1

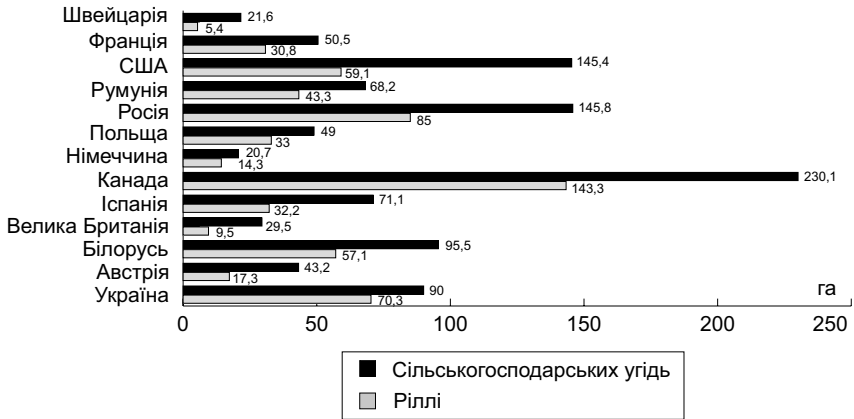
Порівняльна структура сільськогосподарських угідь України та інших країн світу

Країна	Всього с.-г. угідь, млн га	У тому числі	
		рілля, млн га / % у складі с.-г. угідь	природні кормові угіддя, млн га / % у складі с.-г. угідь
Україна	41,6	32,5/78,1	7,9/19
Австрія	3,5	1,4/40	2,0/57,1
Білорусь	9,4	5,6/59,6	3,1/33
Велика Британія	17,6	5,7/32,4	11,1/63,1
Іспанія	30,2	13,7/45,4	10,3/34,1
Канада	73,4	45,7/62,3	27,9/38
Німеччина	17,1	11,8/69	5,2/30,4
Польща	18,7	12,6/67,4	4,0/21,4
Росія	210,2	122,6/58,3	78,0/37,1
Румунія	14,8	9,4/63,5	4,8/32,4
США	426,9	173,5/40,6	239,2/56
Франція	30,3	18,5/61,1	11,1/36,6
Швейцарія	1,6	0,4/25	1,1/68,8

Джерело: Сучасна земельна політика України / А. Д. Юрченко, Л. Д. Греков, А. М. Мірошніченко, А. В. Кузьмін. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

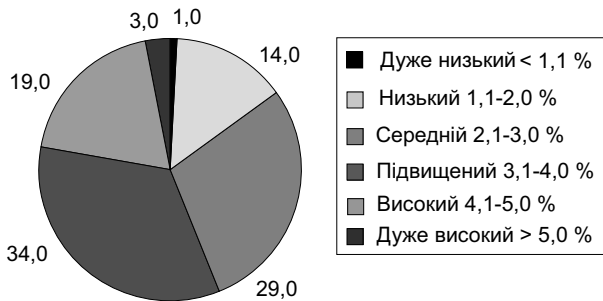
Україна характеризується високим рівнем забезпеченості населення сільськогосподарськими угіддями і поступається за цим показником лише Канаді, Росії, Білорусії та США (за рівнем забезпеченості ріллею – лише Канаді та Росії) – рис. 2.

² Сучасна земельна політика України / А. Д. Юрченко, Л. Д. Греков, А. М. Мірошніченко, А. В. Кузьмін. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

Рис. 2. Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями та ріллею населення України і країн світу, га на 100 осіб

Джерело: розраховано за даними Державного агентства земельних ресурсів України

Рис. 3. Розподіл сільськогосподарських угідь за вмістом гумусу, %

Джерело: розраховано за даними ДУ «Центрдержродючість»

Українські землі характеризуються високим рівнем природного ресурсного потенціалу. Дані ІХ туру агрохімічної паспортизації земель, проведеного у 2006–2010 рр. державним науково-технологічним центром охорони родючості ґрунтів Міністерства аграрної політики та про-

довольства України «Центрдержродючість», свідчать, що 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній (рис. 3).

Високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8 % загальної площі орних земель). Із них землі, придатні для вирощування озимої пшениці, становлять 27,1 млн га, ячменю – 28,1 млн га, кукурудзи – 17,6 млн га, соняшнику – 14,3 млн га, цукрових буряків – 7,0 млн га³.

Сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 14,9 млн га., або 36 % від площі сільськогосподарських угідь, у т.ч. у складі орних земель їх налічується 43,7 %.

***Довідково.** Відповідно до ст. 150 Земельного кодексу України, до особливо цінних земель відносяться: у складі земель сільськогосподарського призначення – чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах, лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти, темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи, опідзолені на лесах і глеюваті, бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні глибокі і середньо глибокі ґрунти, дерново-підзолисті суглинкові ґрунти, коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму, дернові глибокі ґрунти Закарпаття; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра й осушені незалежно від глибини; землі, надані в постійне користування НВАО «Масандра» та підприємствам, що входять до його складу; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі історико-культурного призначення.*

Спостерігається значна різниця часток особливо цінних земель у загальній площі ріллі в різних областях України – від 2,3 у Луганській області до 79,8 % у Полтавській (табл. 2)⁴.

Значна площа сільськогосподарських угідь в Україні деградована. Так, за даними Держземагентства України, приблизно 1,7 млн га (4,1 % загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітрової ерозії

---

³ Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / В. М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 с.

⁴ Солов'яненко Н. Ґрунтовий покрив – складова природних ресурсів України / Н. Солов'яненко // Землевпорядний вісник. – 2012. – № 2. – С. 44–48.

(дефляції) і 13,3 млн га (32 %) – водній ерозії, а понад 2 млн га угідь (4,8 %) піддані сумісній дії і водної, і вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн га середньо- і сильнозмитих, у т.ч. 68 тис. га таких, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн га (25,8 % сільськогосподарських угідь) складають кислі ґрунти, 2,3 млн га (5,4 %) – солонцюваті й 1,7 млн га (4,1 %) – засолені, 1,9 млн га – перезволожені, 1,8 млн га – заболочені і 0,6 млн га – кам'яністі. Понад 20 % території України забруднено різними токсичними сполуками, у т.ч. значні площі забруднені радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш, ніж на 50 % території України⁵.

Таблиця 2

Площі особливо цінних земель України (станом на 01.01.2011 р.)

Адміністративно-територіальна одиниця	Сільгоспугіддя – всього, тис. га	Особливо цінні землі, тис. га	% у складі с.-г. угідь	Рілля, тис. га	Особливо цінні землі, тис. га	% у складі рілля
АР Крим	1797	511	28,4	1268	418	33,0
Вінницька	2017	835	41,4	1728	824	47,7
Волинська	1050	115	11,0	674	81	12,0
Дніпропетровська	2515	916	36,4	2126	891	41,9
Донецька	2044	582	28,5	1655	559	33,8
Житомирська	1516	310	20,4	1085	298	27,5
Закарпатська	452	103	22,8	200	53	26,5
Запорізька	2244	852	38,0	1905	558	29,3
Івано-Франківська	632	148	23,4	384	51	13,3
Київська	1665	750	45,0	1356	725	53,5
Кіровоградська	2039	919	45,1	1762	909	51,6
Луганська	1910	296	15,5	1274	29	2,3

⁵ Осипчук С. О. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення / С. О. Осипчук, Й. М. Дорош [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/6/33.doc>

Закінчення табл. 2

Адміністративно-територіальна одиниця	Сільгоспугіддя – всього, тис. га	Особливо цінні землі, тис. га	% у складі с.-г. угідь	Рілля, тис. га	Особливо цінні землі, тис. га	% у складі рілля
Львівська	1266	155	12,2	796	130	16,3
Миколаївська	2009	662	33,0	1698	640	37,7
Одеська	2593	831	32,0	2072	771	37,2
Полтавська	2170	1442	66,5	1768	1411	79,8
Рівненська	932	159	17,1	658	156	23,7
Сумська	1700	905	53,2	1227	882	71,9
Тернопільська	1049	683	65,1	854	672	78,7
Харківська	2418	1106	45,7	1927	1079	56,0
Херсонська	1971	649	32,9	1777	636	35,8
Хмельницька	1568	696	44,4	1254	679	54,1
Черкаська	1451	886	61,1	1271	872	68,6
Чернівецька	471	82	17,4	333	79	23,7
Чернігівська	2070	559	27,0	1410	529	37,5
Україна	41576	14882	35,8	32476	14189	43,7

Джерело: розраховано за даними Державного агентства земельних ресурсів України

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою (табл. 3). Так, поступово зростає виробництво валової продукції, врожайність сільськогосподарських культур, їхні валові збори. Винятком є зменшення виробництва молока як на 100 га сільськогосподарських угідь, так і у розрахунку на одну особу.

За окремими показниками економічної ефективності використання сільськогосподарських земель Україна поступається провідним країнам світу (табл. 4).

Це передусім стосується врожайності сільгоспкультур і виробництва основних видів продукції тваринництва на одну особу (крім яєць). Водночас Україна лідирує за виробництвом окремих видів продукції рослинництва на одну особу, що свідчить про недостатньо виважене використання земель у рослинництві та прискорене погіршення природної родючості ґрунтів.

Таблиця 3

**Економічна ефективність сільськогосподарського
землекористування в Україні**

	2000	2005	2010	2011
Площа с.-г. угідь, тис. га	41722,2	41722,2	41576,0	41557,6
Вироблено на 100 га с.- г. угідь				
М'яса (у живій вазі), ц	51,1	62,7	78,6	81,7
Молока всіх видів, ц	314,0	359,6	302,3	298,6
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га				
Зернові культури	19,4	26,0	26,9	37,0
Цукрові буряки (фабричні)	176,7	248,2	279,5	363,3
Соняшник	12,2	12,8	15,0	18,4
Картопля	121,6	128,4	132,5	168,0
Овочі	112,3	157,1	173,6	195,0
Плоди та ягоди	38,4	63,7	78,2	84,9
Валовий збір сільськогосподарських культур, тис. тонн				
Зернові культури	24459,0	38015,5	39270,9	56746,8
Цукрові буряки (фабричні)	13198,8	15467,8	13749,2	18740,5
Соняшник	3457,4	4706,1	6771,5	8670,5
Картопля	19838,1	19462,4	18704,8	24247,7
Овочі	5821,3	7295,0	8122,4	9832,9
Плоди та ягоди	1452,6	1689,9	1746,5	1896,3
Вироблено на 1 особу				
Зернових культур, кг	497	807	856	1242
Цукрових буряків, кг	268	328	300	410

Закінчення табл. 3

	2000	2005	2010	2011
Соняшнику, кг	70	100	148	190
Картоплі, кг	403	413	408	531
Овочів, кг	118	155	177	215
Плодів та ягід, кг	30	36	38	41
М'яса, кг	33,8	33,9	44,9	46,9
Молока, кг	257,4	291,1	245,2	242,5
Яєць, штук	179	277	372	409
Валова продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р., млн грн	151022,2	179605,8	194886,5	233696,3
Продукція рослинництва	92838,9	114479,9	124554,1	162436,4
Продукція тваринництва	58183,3	65125,9	70332,4	71259,9
Вироблено сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств				
На одну особу, грн	3071	3813	4249	5113
На 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	370,7	471,0	523,7	629,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Загалом у європейських країнах, де якість ґрунтів не краща, врожайність основних сільськогосподарських культур у 2–4 рази вища, ніж в Україні та стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання його технологічних і екологічних вимог. Через це спостерігається висока землемісткість⁶ вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу⁷.

За даними Навчально-наукового інституту економіки природних ресурсів та екології землекористування, українські аграрії 79 % при-

⁶ Показник землемісткості показує рівень використання земельних ресурсів у різних галузях рослинництва і характеризує розмір площі землі, який припадає на одиницю кожного виду виробленої продукції.

⁷ Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток земельних відносин / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 57.

бутків одержують за рахунок природної родючості землі й лише 21 % – як результат упровадження сучасних технологій⁸.

Таблиця 4

Врожайність основних сільгоспкультур і виробництво основних видів продукції рослинництва й тваринництва у деяких країнах світу у 2010 р.

	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Виробництво основних видів продукції рослинництва на одну особу, кг						
Зернові та зернобобові культури	1473	1291	544	1066	716	856
Цукрові буряки	15	92	290	506	256	300
Картопля	129	58	124	104	229	408
Овочі та баштанні культури	62	113	41	80	136	193
Плоди, ягоди та виноград	19	81	27	138	72	47
Виробництво основних видів продукції тваринництва на одну особу, кг						
М'ясо (у забійній вазі)	130	135	100	92	93	45
Молоко	240	279	361	383	321	245
Яйця	12	17	8	15	16	21
Врожайність основних сільськогосподарських культур, ц/га						
Пшениця	27,8	29,9	78,1	74,5	41,7	26,8
Ячмінь	32,6	39,3	65,4	68,4	34,4	19,7
Кукурудза	83,7	103,4	97,5	91,1	62,3	45,1
Соя	25,4	29,6	10,0	25,1	16,6	16,2
Соняшник	16,0	17,4	24,1	23,5	18,1	15,0
Цукрові буряки	603,4	576,1	675,7	937,0	542,6	279,5
Картопля	313,1	462,7	440,6	437,9	198,5	132,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

⁸ Паленичак О. В. Рациональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 32.

Основними причинами низької ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні є наступні чинники.

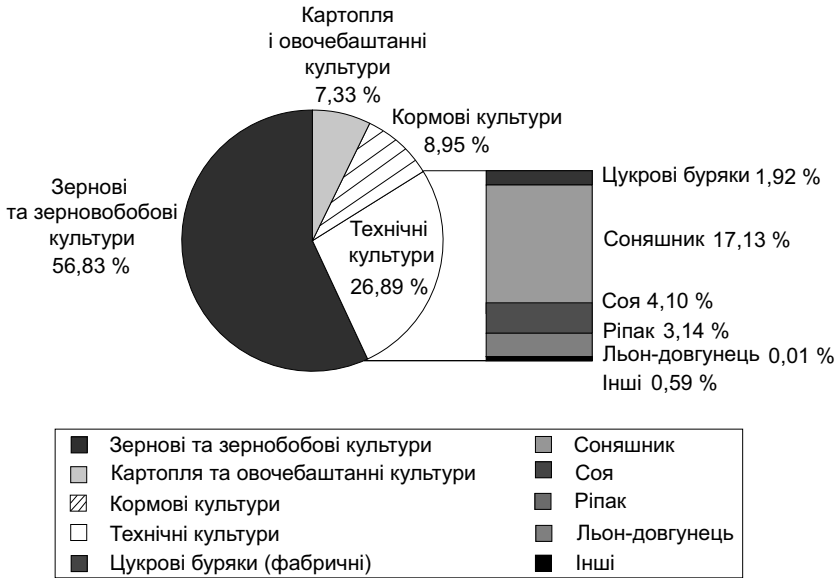
1. *Слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств*, що унеможливило вдосконалення технологічних операцій вирощування сільгоспкультур, оновлення матеріально-технічної бази, впровадження у виробництво інновацій. У 2011 р. 26,8 % підприємств, що займаються рослинництвом, і 57,3 % підприємств, що займаються тваринництвом, одержали чистий дохід (виручку) від реалізації сільськогосподарської продукції до 1 млн грн⁹. Тоді як середні ціни, за якими було реалізовано нову техніку українським сільгосп-підприємствам у 2011 р., становили на комбайни: Дон – 741,6 тис. грн, Case – 1239,1, Claas – 1644,7, John Deer – 1652,1, Massey Ferguson – 1676,4 тис. грн (ціна нового українського комбайна «Скіф-230» становить понад 1,2 млн грн); на трактори потужністю понад 100 кВт: ХТЗ – 377,6 тис. грн, МТЗ – 463,3, Case – 1026,1, John Deer – 1384,3, New Holland – 1077,0 тис. грн¹⁰.

2. *Порушення оптимальної структури посівних площ сільгоспкультур*, що зумовлює прискорене виснаження ґрунтового покриву. Високий рівень рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур (передусім, це стосується насіння соняшнику, рівень рентабельності виробництва якого у 2012 р. становив 45,1 %), а також спеціалізація великих сільгосп-підприємств на вирощуванні експорторієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи призвели до розширення площ посівів зернових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур з 45 % у 1990 р. до 56,8 % у 2011 р., технічних – з 11,6 до 26,9 % відповідно та зменшення площ посівів кормових культур з 37 % у 1990 р. до 9 % у 2011 р. У 2011 р. у структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур посіви соняшнику становили 17,1 % (рис. 4), тоді як науково рекомендована насиченість посівних площ соняшником, наприклад, для степової зони країни, не повинна перевищувати 12 %.

---

⁹ Сільське господарство України за 2011 рік : статистичний зб. // Державна служба статистики України. – К., 2012 р. – С. 53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-07-05-08-44-18/594-----l-230r.html>; <http://auto.ria.ua/spec tehnika/combine/claas/>; <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-pereliku-i-granichnih-cin-na-tehniku-ta-o-doc109729.html>; *Каталог сельскохозйственной техники*. – Група компаний «Техноторг». – 2012. – 160 с.

Рис. 4. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур у 2011 р., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

3. Недостатнє внесення органічних і мінеральних добрив, що призводить до дефіциту поживних речовин у ґрунтах. Так, у 2011 р. на 1 га посівної площі було внесено 0,5 тонни органічних добрив, тоді як для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13–14 тонн органічних добрив, у Лісостепу – 11–12, Степу – 8–9, у т.ч. на зрошуваних землях – 11–13 тонн¹¹. Крім того, через переважне внесення сільгоспідприємствами азотних добрив порушується оптимальне співвідношення поживних речовин у ґрунті, що призводить до його підкислення та погіршення якості виробленої продукції.

¹¹ Маракулін П. П. Земля та раціональне її використання / П. П. Маракулін ; за ред. О. А. Бугуцького. – К. : Урожай, 1983. – С. 25.

4. *Низький рівень державної підтримки заходів щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів, охорони сільськогосподарських земель, їхнього раціонального використання, консервації деградованих і малопродуктивних земель.* Незважаючи на те, що у п. 3 прикінцевих положень Закону України «Про охорону земель» передбачено протягом року з дня набуття його чинності, затвердження «Загальнодержавної програми використання та охорони земель» і «Національної програми охорони родючості ґрунтів», й досі жоден із варіантів Програм не затверджено.

5. *Загальна низька культура землеробства та відсутність зацікавленості сільгоспвиробників у впровадженні нових технологій обробітку ґрунту.* Так, переважна більшість сільськогосподарських підприємств використовує традиційні технології вирощування культур, які передбачають обов'язковість оранки ґрунтового покриву, що призводить до порушення його структури та втрати вологи, розвитку ерозійних процесів. Натомість, більш наукоємна та трудомістка технологія безпліцевого обробітку з поєднанням прийомів обробітку ґрунту із сівбою в єдиному технологічному циклі та агрегаті, здебільшого у поєднанні з локальним внесенням добрив (*No-till* система), що виключає оранку ґрунту, забезпечує збереження вологи та структури ґрунтового покриву, не набула широкого поширення в Україні. Така технологія забезпечує підвищення продуктивності праці у землеробстві вчетверо, економію пально-мастильних матеріалів, металу, амортизаційних витрат машинно-тракторного парку, запасних частин за нинішніх світових цін і зниження сумарних витрат на 1 га на 50–90 дол. США порівняно з традиційною технологією¹².

6. *Низький рівень використання сільськогосподарськими землекористувачами технології точного землеробства із застосуванням ГІС-технологій* – системи менеджменту, яка за допомогою інформаційних технологій дає змогу приймати раціональні рішення з управління агроекологічним потенціалом землі під час організації виробництва у рослинництві. Така технологія дає можливість: здійснювати моніторинг урожайності диференційовано на окремих ділянках поля; виконувати роботи цілодобово; створювати у програмі геоінформаційної системи

---

¹² *Россоха В. В.* Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В. В. Россоха // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26–27 лют. 2009 р. / редкол. П. Т. Саблук [та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 135.

електронну карту сільськогосподарських угідь для аналізу ґрунтів; диференційовано вносити добрива у системі *of-line* залежно від забезпеченості ґрунту поживними речовинами та у системі *on-line* залежно від потреб рослин на даний час¹³.

Таким чином, Україна не повною мірою використовує конкурентну перевагу природного потенціалу землі при вирощуванні сільськогосподарської продукції, постійно недоотримує ефект від сільськогосподарського землекористування, а також поступово втрачає якість ґрунтового покриву через нераціональне використання земель. Державна політика щодо використання земель у сільськогосподарському виробництві в подальшому має спрямовуватися на підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, впровадження у практику нових технологій обробітку ґрунту та інших агротехнічних заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, оптимізацію сільськогосподарського землекористування шляхом виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних і деградованих земель.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Стан демографічних процесів

у сільських населених пунктах

Характерними ознаками сучасного демографічного стану сільських населених пунктів є депопуляція сільського населення. Демографічні втрати населення України за 1990–2011 рр. становили 6,2 млн осіб, у т.ч. кількість міського населення зменшилася на 10 %, або на 3,5 млн осіб, сільського – на 16 %, або на 2,7 млн. Якщо у 1979–1990 рр. основною складовою зменшення чисельності населення у сільській місцевості було від’ємне сальдо міграції – воно майже у 9 разів перевищувало природне скорочення населення (перевищення смертності над народжуваністю), то починаючи з 1991 р., основ-

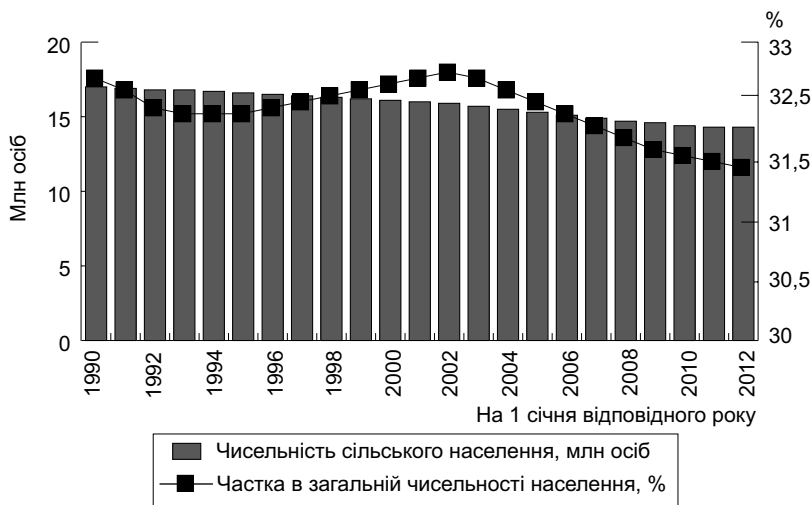
---

¹³ Мазнев Г. Є. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві / Г. Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 133.

ним чинником зменшення чисельності населення села стало його природне вибуття.

Чисельність сільського населення станом на 1 січня 2012 р. становила 14,3 млн осіб, його частка у загальній кількості населення України зменшилася з 32,7 % у 1990 р. до 31,2 % у 2012 р. (рис. 5). За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, втрати населення у сільській місцевості до 2025 р. можуть перебувати в межах 1,7–2 млн осіб у зв'язку з вичерпанням потенціалу демографічно-відтворення¹⁴.

Рис. 5. Динаміка чисельності сільського населення та його частки в загальній чисельності населення України за 1990–2012 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

В Україні протягом 1990–2012 рр.¹⁵ депопуляція сільського населення поширилася на всі області, крім Закарпатської (приріст населення становив 6,7 %), а її масштаби суттєво відрізняються (Додаток А). Найбільш інтенсивно зменшувалася чисельність меш-

¹⁴ *Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села.* – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – С. 370.

¹⁵ На 1 січня відповідного року.

канців сіл у Чернігівській, Сумській областях (на 38,2 і 30,5 % відповідно). У Київській, Житомирській, Полтавській і Хмельницькій областях населення кожної з них зменшилося на чверть. Найменшими темпами зменшувалося населення в Автономній Республіці Крим (1,6 %), Чернівецькій (3,6 %), Івано-Франківській (5 %) та Рівненській (5 %) областях.

Характерним для України залишається природне зменшення населення. У середньому по країні коефіцієнт природного зменшення населення у розрахунку на 1000 жителів у 2011 р. становив 3,5, у т.ч. для міського населення – 2,6, для сільського населення – 5,6 (рис. 6).

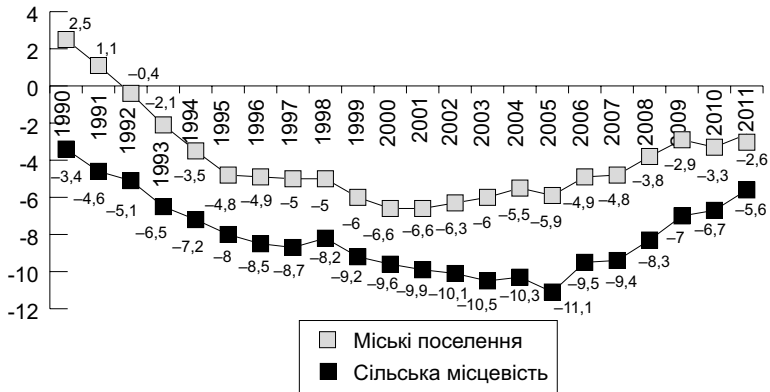

Рис. 6. Динаміка загального коефіцієнта природного приросту за типом поселення, ‰

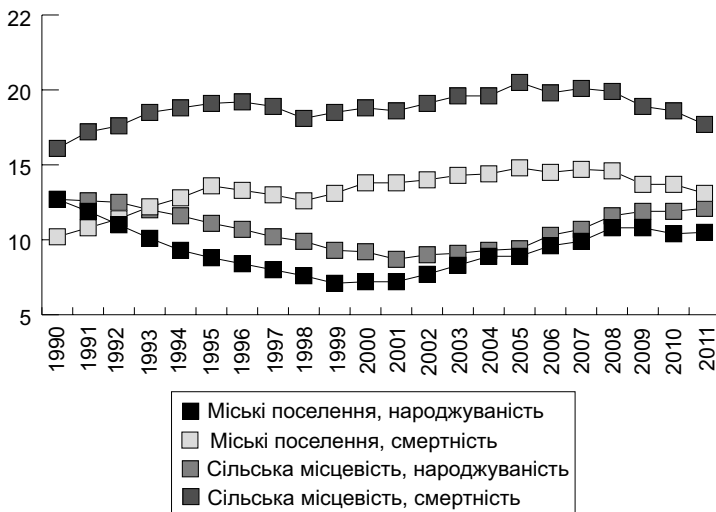
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Основні чинники зменшення чисельності населення на селі:

- *високий рівень смертності*. Загальний коефіцієнт смертності у розрахунку на 1000 осіб у сільській місцевості за період 1990–2011 рр. був найвищим у 2005 р. і становив 20,5. Протягом останніх років він дещо знизився, проте залишається високим і в 2011 р. для села становив 17,7, для міста – 13,1 (рис. 7);

- *низький рівень народжуваності*. Незважаючи на те, що з 2002 р. на селі, як і в країні в цілому, народжуваність почала зростати, проте вона все ще залишається на нижчому рівні, ніж була на початку 90-х років.

Якщо у 1991 р. загальний коефіцієнт народжуваності сільського населення у розрахунку на 1000 осіб становив 12,6, то в 2001 р. він знизився до 8,7, потім народжуваність почала зростати і в 2011 р. цей коефіцієнт досяг рівня 12,1 (рис. 7);

Рис. 7. Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності і смертності за типом поселення, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

• *міграційні процеси.* Незважаючи на те, що з 2004 р. для України характерним є незначне позитивне сальдо міграції (на 1000 осіб наявного населення)¹⁶, яке на 01.01.2012 р. становило 0,4, для сільської місцевості воно залишається від'ємним (-0,3), за винятком сільської місцевості в Київській (4,5), Івано-Франківській (1,1) Одеській (1,0) областях. Найвищий від'ємний показник на 01.01.2012 р. зафіксовано у Кіровоградській (-5,0), Луганській (-2,4) та Миколаївській (-2,2) областях.

¹⁶ Сальдо міграції : міграційний приріст (скорочення) населення на 1000 осіб наявного населення – відношення міграційного приросту населення до середньорічної чисельності наявного населення, або різниця між загальними коефіцієнтами прибуття і вибуття.

На селі відбувається зміна вікової структури населення. За загальної тенденції до зменшення чисельності сільського населення, група працездатних осіб протягом 1990–2011 рр. збільшувалася, водночас, молодших і старших вікових груп зменшувалася (табл. 5). Чинниками впливу на зміну вікової структури сільського населення є те, що протягом десятиліть із сіл у міста виїздить найбільш розвинена і найбільш дієздатна частина сільського населення, водночас, спостерігаються низька народжуваність і висока смертність, що не забезпечує природне відтворення населення.

Таблиця 5

**Вікова структура сільського населення України,
% (на початок року)***

Вікові групи*	1990	1995	2000	2005	2010	2011
у віці, молодшому за працездатний	22,1	21,6	20,7	18,6	17,3	17,2
у працездатному віці	49,5	49,4	50,2	53,6	56	56,2
у віці, старшому за працездатний	28,4	29	29,1	27,8	26,7	26,6

* До вікової групи *молодших за працездатний вік* належать особи віком 0–15 років; до вікової групи *працездатного віку* – жінки віком 16–54 роки, чоловіки 16–59 років; до вікової групи *старших за працездатний вік* – жінки віком 55 років і старші, чоловіки – 60 років і старші

Джерело: розраховано за інформацією Банку даних «Статистика населення України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/ukrcensus/Dialog/Saveshow.asp>

Станом на 01.01.2011 р. частка населення у віці, молодшому за працездатний, у віковій структурі сільського населення становила 17,2 % і зменшилася порівняно з 1990 р. майже на 5 в.п. Найвища частка наймолодших відзначається у Рівненській (23,2 %) і Волинській (21,7 %) областях; найнижча – у Чернігівській (13,2 %), Сумській (13,6 %) Луганській (13,7 %) – Додаток Б.

Частка працездатних осіб у віковій структурі сільського населення збільшилася на 6,7 в.п. (найвищою вона є у Закарпатській області та Автономній Республіці Крим – по 60,4 % у кожній, найменша – у Чернігівській області (49,4 %).

Населення у віці, старшому за працездатний, протягом 1990–2011 рр. знаходилося в середньому на рівні 26–28 %, тобто серед мешканців села майже кожний третій – пенсіонер за віком. У 15 регіонах частка пенсіонерів значно вища від середнього рівня по країні та сягає 27–37 % (найвища у Чернігівській області – 37,4 %), найменше пенсіонерів у Закарпатській області (19 %).

Демографічне навантаження на працюючих осіб на селі перебуває на високому рівні (табл. 6). Навантаження на працездатних особами як допрацездатного, так і післяпрацездатного віку в селах є істотно вищим, ніж у містах. Проте за 1990–2011 рр. у сільській місцевості навантаження особами у віці, старшому за працездатний, зменшилося на 17,5 %, а молодшому за працездатний – на 31,3 %, що пояснюється змінами у віковому складі населення.

Таблиця 6

Демографічне навантаження на осіб працездатного віку¹⁷, осіб *

Рік	Загальне навантаження			Навантаження особами у віці молодшому за працездатний			Навантаження особами у віці старшому за працездатний		
	Міські поселення та сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення та сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення та сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість
1990	791	696	1020	410	395	447	381	301	573
1995	799	707	1024	395	377	437	404	330	587
2000	759	664	992	343	314	413	416	350	579
2005	669	588	866	272	241	347	397	347	519
2010	659	605	787	253	229	310	406	376	477
2011	666	618	780	255	233	307	411	385	473

* На початок року

Джерело: розраховано за інформацією Банку даних «Статистика населення України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/ukrcensus/Dialog/statfile1_c.asp

¹⁷ Розраховується як відношення кількості населення, молодшого за працездатний вік, кількості осіб пенсійного віку (старших за працездатний вік) та їхньої загальної кількості до чисельності населення у працездатному віці.

Депопуляція сільського населення призводить до поступового знелюднення сіл, як наслідок – до згортання сільської поселенської мережі. За 1990–2012 рр. сільська поселенська мережа зменшилася на 363 од. та налічує станом на початок 2013 р. 28450 сіл.

Склад деградуючих і безлюдних сіл в Україні визначається за матеріалами суцільних обстежень сільських населених пунктів, що періодично (один раз на 5 років) проводить Держстат України. За даними останнього обстеження (станом на 01.11.2005 р.) було встановлено 227 безлюдних і 6163 деградуючих села. В Україні у 2001–2005 рр. кількість сіл людністю до 50 осіб (включаючи безлюдні) збільшилася на 12,2 %, а їх частка в сільській поселенській мережі досягла 13,8 %¹⁸.

***Довідково.** До деградуючих поселень відносять сільські населені пункти з часткою мешканців пенсійного віку понад 50 %, а в малих селах (до 200 осіб) – понад 40 %. Вважається, що ці села втратили можливість самовідтворення населення. Райони з великою концентрацією безлюдних і деградуючих сіл (понад 40 % від загальної кількості) визначаються районами поселенської кризи¹⁹.*

Кількість адміністративних районів демографічної і поселенської криз постійно збільшується: у 1991 р. їх налічувалося 112, у 1996 р. – 121, у 2001 р. – 135, у 2006 р. – 168. Якщо в Україні й надалі не вживатимуть заходів щодо подолання демографічно-поселенської кризи на селі, то ця чисельність у 2015 р. може досягти 235–345²⁰.

Для подолання демографічної кризи в Україні Постановою КМУ у 2006 р. було прийнято Стратегію демографічного розвитку на період до 2015 р. У ній передбачено такі основні завдання: підвищення рівня народжуваності та розвиток сім'ї; поліпшення здоров'я, зниження рівня смертності та збільшення тривалості життя населення; регулювання міграційних процесів; подолання негативних наслідків старіння населення; демографічний розвиток регіонів.

Положення Стратегії містять необхідні напрямки для розв'язання нинішніх і майбутніх (прогнозованих) демографічних проблем. До позитивних результатів її впровадження слід віднести досягнення зни-

¹⁸ *Теорія, політика та практика сільського розвитку* / за ред. д. екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра. екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т екон. прогнозів. – К., 2010. – С. 162.

¹⁹ *Прокопа І. В.* Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І. В. Прокопа, О. Л. Попова // *Економіка прогнозування*. – 2008. – № 1. – С. 63.

²⁰ Там само.

ження смертності немовлят, збільшення середньої очікуваної тривалості життя при народженні, а також виплат одноразової допомоги при народженні дитини²¹.

2.2. Вплив соціальної інфраструктури села на відтворення його трудового потенціалу

Соціальна інфраструктура має велике значення не лише для формування фізичних та інтелектуальних здібностей людини до праці, а й для підвищення рівня освіти, кваліфікації, культури, здоров'я, поліпшення умов праці і побуту, організації відпочинку, розвитку торгівлі і транспорту. Через медичне, культурно-побутове обслуговування, житлово-побутові умови, школу, торгівлю, громадське харчування, підготовку кадрів інфраструктура впливає на раціональне використання трудового потенціалу²².

Сьогодні доступність та якість **медичної допомоги** для сільського населення перебуває на неналежному рівні, передусім, через незадовільний стан розвитку мережі й оснащеності відповідних закладів, їхнього кадрового забезпечення. За даними Міністерства охорони здоров'я України, первинну медичну допомогу сільському населенню надають 3,5 тис. амбулаторій, забезпеченість цими закладами на 10 тис. населення становить 2,4 (європейський показник – 4,9 як для міста, так і для села). На рівні первинної медико-санітарної допомоги частка звернень за медичною допомогою та її отримання населенням у сільській місцевості становить 50 %, тоді як обгрунтованим рівнем вважається 80 %.

Через неналежне забезпечення медичним обладнанням, виробами та інвентарем медичного призначення, необхідних для надання первинної медичної допомоги, пацієнти направляються для отримання медичної допомоги, що відноситься до компетенції первинного рівня, до закладів вторинного рівня. Проблема кадрового забезпечення медичних закладів первинної ланки залишається не вирішеною, укомплектованість штатних посад лікарів первинної ланки становить 76,6 %.

---

²¹ *Україна: огляд ринку праці*. Січень, 2009. ПРОЕКТ ENPI 08-14 BLACK SEA LABOUR MARKET REVIEWS. – С. 18.

²² *Соціально-трудоий потенціал: теорія і практика* / відп. ред. М. І. Долішній, С. М. Злупко; у 2 ч., ч. 1. – К. : Наукова Думка, 1994. – 264 с.

Існує тісний зв'язок між обсягами надання медичної допомоги та віддаленістю закладів від споживачів їхніх послуг. Розташування медичного закладу на відстані 5 км від населеного пункту знижує частоту звернень пацієнта на 40 %, а на відстані понад 10 км – утричі²³.

Рівень захворюваності сільського населення в 1,3–1,4 раза нижчий, ніж міського, що свідчить не стільки про кращий стан здоров'я селян, скільки про специфіку їхніх звернень за медичною допомогою, меншу доступність останньої через незадовільну її організацію, територіальну віддаленість закладів охорони здоров'я від місця проживання пацієнтів²⁴.

Потреба у трудових ресурсах потребує якісно нових підходів до **системи освіти**, починаючи з дошкільної освіти і закінчуючи підготовкою наукових кадрів²⁵. У сільській місцевості є проблеми доступу до якісних послуг навіть на початкових ступенях освіти. Це пов'язано не стільки з низьким добробутом сільського населення, скільки з фізичною недоступністю відповідних об'єктів соціальної інфраструктури.

Насамперед сільські діти значно менше залучені до дошкільної освіти, що об'єктивно відображає їхню підготовленість до здобуття шкільної освіти. Важливе значення має також можливість влаштування дитини до дошкільного закладу, що є необхідною передумовою для поєднання сімейних обов'язків (насамперед для матері) з економічною та суспільною діяльністю²⁶.

Кількість дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) у сільській місцевості за 1990–2011 рр. зменшилася з 12,6 тис. до 9,3 тис. На кінець 2011 р. у сільських ДНЗ налічувалося 291 тис. дітей, частка охоплення дітей такими закладами освіти на селі становила 36 % (тоді як у місті – 67 %) ²⁷. Найбільший дефіцит місць у дошкільних закладах Івано-

---

²³ Куценко В. І. Соціальна сфера села у контексті забезпечення сталого розвитку / В. І. Куценко // Збалансоване природокористування. – 2012. – № 12. – С. 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Zp/2012_2/kutsenko.pdf

²⁴ *Населення України – 2006*. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – С. 120.

²⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rmbo.gov.ua/files/2007/0921ese1.pdf>

²⁶ *Населення України – 2006*. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – С. 198.

²⁷ Охоплення дітей закладами – за попередніми даними. У розрахунку використано чисельність постійного населення України станом на кінець 2010 р. Див. : *Дошкільна освіта України у 2011 році* : стат. бюлет. // Держстат України. – К., 2012. – С. 7.

Франківської, Волинської, Сумської, Полтавської та Закарпатської областей.

Для розвитку дошкільної освіти у квітні 2011 р. ухвалено Державну цільову соціальну програму розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.²⁸, згідно з якою передбачено розвиток мережі дитячих садків за трьома основними напрямками: будівництво нових закладів; відкриття закладів у пристосованих приміщеннях; відкриття груп для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; проведення капітальних ремонтів будівель і модернізація матеріально-технічної бази ДНЗ.

Для мешканців села залишаються недоступними центри творчості для дітей та юнацтва. Такі заклади є лише в третини сільських населених пунктів. Така ж ситуація із спортивними секціями і басейнами. Майже третина сіл (31 %) не мають медичних закладів, в яких дитина отримувала б кваліфіковану медичну допомогу.²⁹

Триває тенденція скорочення кількості сільських шкіл. Так, якщо у 1990/91 навчальному році загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості налічувалося 15135, то у 2011/12 навчальному році їх залишилося 12970. До того ж, за цей період кількість учнів зменшилася на 832,9 тис. осіб – з 2195,0 до 1362,1 тис. осіб відповідно.

В Україні з 2006 р. реалізується проект «Рівний доступ до якісної освіти», серед компонентів якого – оптимізація мереж загальноосвітніх закладів, які відповідають сучасним потребам населення, зміцнення їхньої матеріальної бази та подальше створення освітніх округів. Так, у 2011 р. в Україні функціонувало понад 1900 освітніх округів, до складу яких увійшли понад 8 тис. навчальних закладів, де навчалось більше мільйона учнів. Для підвезення дітей, які проживають у сільській місцевості (за межею пішохідної доступності), до місця навчання і проживання, з 2003 р. в Україні діє Державна цільова соціальна програма «Шкільний автобус»³⁰, якою передбачено придбання шкільних

---

²⁸ *Про затвердження* Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року : постанова КМУ від 13.04.2011 р. № 629 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/629-2011-%D0%BF>

²⁹ *Звіт* про захист прав дитини: підсумки першого року діяльності (08.2011–08.2012 рр.) Уповноваженого Президента України з прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua/docs/ZvitPravadiitey.pdf>

³⁰ *Про затвердження* Державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» : постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/31-2003-%D0%BF>

автобусів для забезпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного перевезення до місця навчання і додому учнів і педагогічних працівників.

***Довідково.** У межах реалізації програми «Шкільний автобус» у 2010 р. за кошти держбюджету придбано 112 машин, ще 58 автобусів закуплено за кошти спільного зі Світовим банком проекту «Рівний доступ до якісної освіти в Україні». У 2011 р. за кошти держбюджету придбано 209 машин (у т.ч. 14 спеціальних транспортних засобів для перевезення дітей з обмеженими фізичними можливостями), понад 300 автобусів придбано за кошти місцевих бюджетів; у 2012 р. було закуплено 900 шкільних автобусів; у 2013 р. у держбюджеті передбачено майже 166 млн грн, що дасть змогу купити ще 450 машин³¹.*

Слід зазначати, що проблема освіти у сільській місцевості виходить за межі суто освітянської галузі. Сільська школа впливає на формування культурологічних якостей місцевого населення, що передбачає широке використання регіональної культури, пов'язаної зі способом життя, що нагромаджувалася впродовж тривалого історичного досвіду, зберігаючи специфічні істотні риси, які гармонізують з єдиною національною культурою й глобальним культурно-освітнім простором.

Підготовка фахівців для аграрного сектору економіки здійснюється у 20 вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. Загальна чисельність студентів аграрних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації у 2011/12 н. р. становила близько 147 тис. осіб, з них понад 65 тис. осіб навчалися за державним замовленням; сільська молодь становила близько 68 % від загального контингенту.

З метою розширення можливостей зарахування на навчання сільської молоді у ВНЗ III–IV рівнів акредитації відповідно до Постанови КМУ «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості»³² здійснюється цільовий прийом сільської молоді. Встановлена квота не повинна перевищувати 75 % обсягу державного замовлення на підготовку фахівців з кожної спеціальності у сільськогосподарських

---

³¹ Основні досягнення в соціально-економічному розвитку України у 2010–2012 рр. Інформаційно-аналітичні матеріали Кабінету Міністрів України.

³² Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості : постанова КМУ від 29.06.1999 р. № 1159 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – 16 липня.

ВНЗ; 50 % – педагогічних ВНЗ і ВНЗ залізничного транспорту, митної служби; 25 % – в інших ВНЗ.

Організація підготовки кадрів для села за державним замовленням суттєво не впливає на забезпечення сільського господарства висококваліфікованими спеціалістами. Майже половина випускників, що отримують направлення на роботу в сільське господарство, звільняються впродовж першого року роботи і переходять в інші сфери виробництва, або поповнюють список безробітних³³.

За даними анкетного опитування випускників аграрних ВНЗ (60 % – вихідці із села), 70 % опитаних вважають аграрний сектор економіки перспективним. Проте бажання працювати на селі після закінчення навчання виявили лише 24 % респондентів. Водночас 56 % хотіли б організувати власну справу на селі та займатись агробізнесом. Одними з головних вимог закріплення молодого фахівця на виробництві випускники вважають наявність розвинутої соціальної інфраструктури на селі – лікарень, шляхів сполучення, шкіл, дитячих садків, бібліотек і будинків культури³⁴.

Слід відзначити, що з набуттям чинності 1 січня 2013 р. Закону України «Про зайнятість населення», передбачено державну підтримку молодих працівників, залучених до роботи в селах і селищах. Так, ст. 28 Закону передбачено, що з метою залучення до роботи за відповідною професією (спеціальністю) в селах і селищах молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш, ніж три роки з підприємствами, установами та організаціями, розташованими у таких населених пунктах, надається житло на строк його роботи та одноразова адресна допомога у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку та за переліком професій (спеціальностей), затверджених Кабінетом Міністрів України. У разі, якщо молодий працівник пропрацює в такому населеному пункті не менше десяти років, житло передається йому у власність³⁵.

Підготовку робітничих кадрів проводять 32 професійно-технічні навчальні заклади першого атестаційного рівня, де щороку проходять

---

³³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msms.gov.ua/sport/doccatalog/document?id=69886>

³⁴ *Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання* : матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 14.03.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=53720>

³⁵ *Про зайнятість населення* : закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 164. – 12 вересня.

професійно-технічне навчання понад 15 тис. робітників для агропромислового виробництва та інших галузей економіки. Водночас застарила навчально-матеріальна база професійно-технічних навчальних закладів, у т. ч. відсутність нової сільськогосподарської техніки, обмежене фінансування, відсутність ефективної системи управління якісними змінами та багато інших проблем зумовлюють незадовільний стан розвитку професійно-технічної освіти.

Проблемним залишається питання професійного розвитку персоналу на виробництві. Так, у галузі сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг у 2011 р. лише 6 тис. працівників підвищили кваліфікацію (1,2 % облікової чисельності штатних працівників)³⁶.

Соціальні умови життя сільського населення значною мірою залежать від рівня розвитку **транспортного обслуговування**, зокрема, автомобільних доріг у сільській місцевості. За даними Мінінфраструктури України, станом на 01.01.2012 р. 1087 сільських населених пунктів не охоплені регулярним автобусним сполученням, із них 109 не мають під'їздів із твердим покриттям. Найбільша їх кількість у Чернігівській (38), Одеській (21), Харківській (16) та Сумській (13 населених пунктів) областях.

Незадовільними є **житлово-побутові умови** проживання на селі. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, проведеного в листопаді 2011 р., у сільській місцевості водогоном було обладнано лише 35,6 % житлової площі, каналізацією – 34,4 %, ванною або душем – 29,8 %, індивідуальною системою опалення – 53 %, централізованим газопостачанням – 55,6 %.

В Україні на початок 2012 р. газифіковано природним газом 12 % сільських населених пунктів (або 3,5 тис. сіл), природним і зрідженим газом – 38,2 % (109 тис. сіл), тільки зрідженим – 43,5 % (124 тис. сіл)³⁷.

Поліпшенню житлових умов сільських жителів сприятиме реалізація програми «Власний дім»³⁸, мета якої є підтримка індивідуального житлового будівництва на селі шляхом надання сільським забудовни-

³⁶ *Праця України у 2012 р.* : стат. зб. // Державна служба статистики України. – К., 2012. – 343 с.

³⁷ *Про основні показники роботи газового господарства за 2011 рік* : стат. бюлет. // Держстат України. – К., 2012. – С. 3.

³⁸ *Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі* : указ Президента України від 27.03.1998 р. № 222/98 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 31 березня.

кам пільгових кредитів на будівництво або придбання житла та його благоустрій³⁹. У 2012 р. на реалізацію регіональних програм індивідуального житлового будівництва «Власний дім» Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України надано кредитів 4548 сім'ям, введено в експлуатацію 889 будинків, газифіковано 4182 садиби. Всього за 2010–2012 рр. цю програму профінансовано на суму понад 292,7 млн грн з державного та місцевих бюджетів. У результаті реалізації програми протягом останніх трьох років введено в експлуатацію 281,3 тис. м² житла та газифіковано понад 14 тис. раніше збудованих садиб.

Водночас інші заходи програми «Власний дім», спрямовані на забезпечення житлом працівників освіти, культури, охорони здоров'я, працівників бюджетних установ та організацій агропромислового комплексу, які проживають у сільській місцевості, не фінансуються.

Слід зауважити, що для територій, на яких не створено комфортних умов для проживання людей, систематично не вирішуються елементарні питання побуту, відсутнє комфортне середовище для життєдіяльності, характерними стають вплив молоді та трудових ресурсів, нарощування демографічних проблем, а самі населені пункти швидко стають депресивними.

2.3. Характеристика використання трудового потенціалу сільського населення

В умовах ресурсодефіцитної економіки вирішальна роль у розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні належить трудовим ресурсам, забезпечення якими безпосередньо залежить від наявності та зайнятості сільського населення⁴⁰. З огляду на те, що сільське населення є базою відтворення трудових ресурсів у сільському господарстві, створення необхідних умов для продуктивної зайнятості в аграрній сфері сприятиме нарощуванню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенню ефективності аграрної галузі.

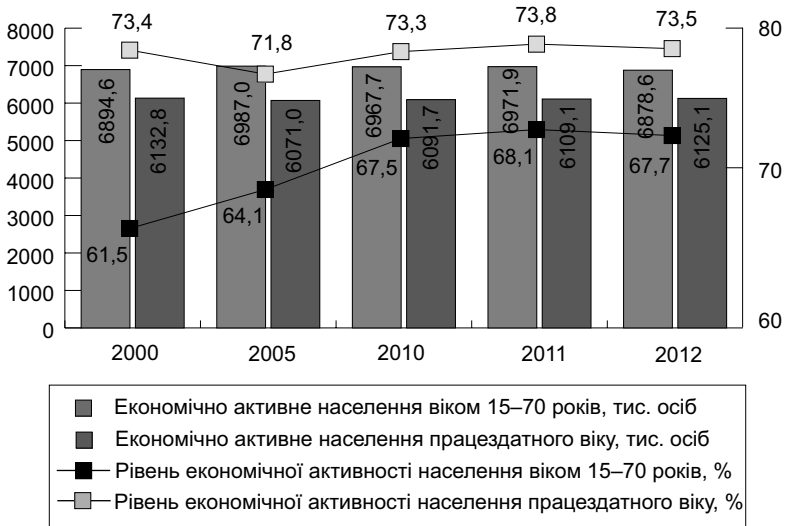
Чисельність економічно активного населення сільської місцевості України віком 15–70 років у 2012 р. становила 6878,6 тис. осіб і змен-

---

³⁹ Програма реалізується відповідно до Постанови КМУ від 5.10.1998 р. № 1597 «Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі».

⁴⁰ *Рябокоть В. П.* Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення / В. П. Рябокоть // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 95–99.

шилася на 16 тис. порівняно з 2000 р. (рис. 8). Чисельність економічно активного населення працездатного віку після скорочення у 2000–2005 рр. надалі почала зростати, і у 2012 р. становила 6125,1 тис. осіб. У 2000–2012 рр. спостерігалось зростання рівня економічної активності сільського населення у віці 15–70 років, який збільшився за цей період з 61,5 до 73,5 %. Після зниження рівня економічної активності населення працездатного віку з 73,4 % у 2000 р. до 71,8 % у 2005 р., у 2005–2012 рр. значення цього показника зростало і у 2012 р. становило 73,5 %.

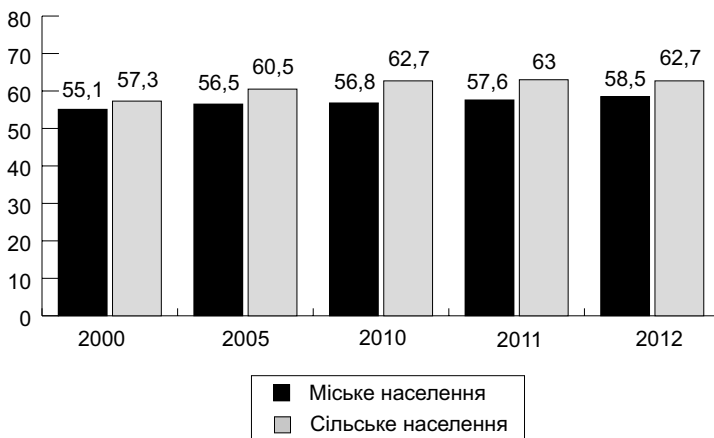
Рис. 8. Динаміка кількості (ліва шкала) та рівня (права шкала) економічної активності сільського населення в Україні

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Для сільської місцевості, як і для міста, характерним є високий рівень економічно неактивного населення. Так, у 2012 р. чисельність економічно неактивного населення (тих, хто не є ані зайнятим, ані безробітним) віком 15–70 років на селі становила 3282,9 тис. осіб (або 32,3 % чисельності сільського населення відповідної вікової групи), у місті – 8772,4 тис. осіб (або 36,7 % чисельності міського населення відповідної вікової групи).

Майже кожна друга економічно неактивна особа серед сільського населення – пенсіонер, кожна четверта особа належить до категорії студентів та учнів. Виконання домашніх (сімейних) обов’язків є найвагомішою причиною економічної неактивності в усіх вікових групах, крім наймолодшої, де переважають учні та студенти, і найстаршої, де економічно неактивними є пенсіонери. У складі економічно неактивних, які виконують домашні (сімейні) обов’язки, більшість жінок. Це, зокрема, пов’язано з тим, що підвищення стандартів організації побуту і виховання дітей робить недоцільним заміщення роботи жінки у домашньому господарстві низькооплачуваною найманою працею при її виході на роботу⁴¹.

Чисельність зайнятого сільського населення (віком 15–70 років) в Україні у 2012 р. порівняно з 2000 р. зменшилася на 58,6 тис. осіб і становила 6370,7 тис., у т.ч. кількість працездатного населення зменшилася на 52,8 тис. осіб і становила 5617,2 тис.

Рис. 9. Динаміка рівня зайнятості населення (у віці 15–70 років) України, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

⁴¹ Коломієць О. О. Демографічні імперативи політики збереження трудових ресурсів та шляхи активізації резервів його використання / О. О. Коломієць // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3 (24). – С. 51.

Рівень зайнятості сільського населення віком 15–70 років у 2012 р. порівняно з 2000 р. зріс з 57,3 до 62,7 % (рис. 9). За цей період приріст рівня зайнятості для сільського населення становив 5,4 в.п., тоді як для міського – 3,4 в.п.

За період 2000–2012 рр. зростання рівня зайнятості сільського населення зафіксовано у наступних вікових групах: 15–24 років – з 36,8 до 40,3 % ⁴²; 50–59 років – з 60,3 до 66,4 %; 60–70 років – з 24,7 до 39,8 %. За цей період знизився рівень зайнятості сільського населення у вікових групах 25–29 років – з 74,8 до 72,5 %; 30–34 років – з 77,8 до 75,5 %; 35–39 років – з 81 до 78,3 %; 40–49 років – з 80,9 до 79,5 %.

Структура зайнятості сільського населення за статусом зайнятості за 2000–2012 рр. зазнала суттєвих змін: питома вага працівників за наймом скоротилася на 18,9 в.п., водночас частка самозайнятих зросла на 21,1 в.п. (табл. 7).

Таблиця 7

**Зайняте сільське населення віком 15–70 років
за статусом зайнятості**

	2000	2005	2010	2011	2012
Усього, тис. осіб	6429,3	6586,1	6474,2	6450,3	6370,7
у т. ч. % до підсумку					
працюючі за наймом	78,1	56,5	58,7	58,2	59,2
роботодавці	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6
самозайняті	18,3	42,0	39,9	40,4	39,4
безкоштовно працюючі члени сім'ї	3,4	1,1	0,9	0,8	0,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

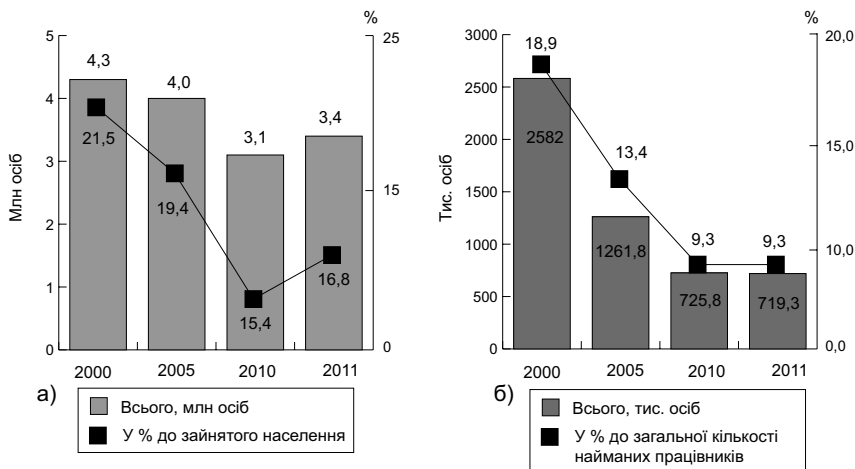
Зростання частки і кількості самозайнятих необхідно розглядати як негативне явище, оскільки для більшості селян самозайнятість стала швидше можливістю для виживання і виникла, насамперед, через фактори, що змусили осіб переходити до цього статусу, ніж через фактори, які сприяли усвідомленому вибору самозайнятості.

⁴² Рівень зайнятості серед молодих людей віком 15–24 років у сільській місцевості є значно вищим, ніж у містах (у 2012 р. 40,3 проти 30,5 %).

Чисельність зайнятого населення у галузі сільського господарства, мисливства, лісового та рибного господарства протягом 2000–2011 рр. зменшилася на 0,9 млн осіб, або майже на 21 %, а його частка у загальній структурі зайнятості за секторами економіки – з 21,5 до 16,8 % (рис. 10, а).

За зазначений період кількість найманих працівників у сільському господарстві в Україні скоротилася у 3,6 раза з 2582 тис. осіб до 719,3 тис. (рис. 10, б).

Рис. 10. Динаміка чисельності зайнятого населення (а) та динаміка чисельності найманих працівників (б) у сільському господарстві, мисливстві, лісовому та рибному господарстві

Джерело: Сільське господарство за 2005 рік : стат. зб. // Держкомстат України. – К., 2006. – С. 33–34; Сільське господарство за 2011 рік : стат. зб. // Держстат України. – К., 2012. – С. 30–31.

У багатьох розвинутих країнах у загальній чисельності зайнятих в економіці частка населення, що проживає у сільській місцевості, у разі перевищує частку зайнятих у сільському господарстві. Наприклад, у 2010 р. у структурі зайнятого населення у Німеччині частка зайнятих у сільському господарстві становила 2 %, а населення, яке проживало у сільській місцевості, – 17 %, у Франції – 3 і 29 %

відповідно⁴³ (Додаток В). Це свідчить про те, що європейське бачення перспектив розвитку сільських територій сягає далеко за межі агропромислового виробництва, а сучасний технічний прогрес вивільняє робочу силу з сільського господарства. На відміну від розвинутих країн світу, в Україні проживання у сільській місцевості ототожнюється з отриманням доходу переважно від сільськогосподарської праці. Таке становище склалося через те, що у процесі урбанізації в Україні відбувалася концентрація у містах несільськогосподарських видів діяльності, тоді як у сільській місцевості такому виду діяльності не приділялося належної уваги.

Позитивною тенденцією є зменшення рівня безробіття сільсько-го населення. Кількість безробітних (за методологією МОП) у віці 15–70 років серед сільського населення у 2012 р. порівняно з 2011 р. зменшилася на 13,7 тис. осіб, або на 2,6 % та становила 507,9 тис. осіб. Рівень безробіття населення віком 15–70 років знизився у 2012 р. на 0,1 в.п. порівняно з 2011 р. та становив 7,4 % економічно активного населення зазначеного віку⁴⁴.

За даними державної служби зайнятості, у 2012 р. на обліку перебувало 555,2 тис. безробітних з числа сільських мешканців (41 % усіх безробітних на обліку). У більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. При цьому кількість вакансій для таких осіб залишається вкрай обмеженою. Станом на кінець 2012 р. на обліку перебувало 135 тис. працівників сільського господарства, для яких існувало лише 2,5 тис. вільних робочих місць. Якщо в середньому по країні станом на кінець 2012 р. на одне вільне робоче місце претендувало 11 осіб, то серед працівників сільського господарства – 55 (у 2011 р. – 43 особи)⁴⁵.

Перехід до ринкових засад працевлаштування у сільському господарстві певною мірою дисциплінував робочу силу, підвищив вигоди до неї, що сприяло зростанню продуктивності праці. Також

⁴³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS/countries?display=default>; Eurostat News Releases. 51/2012 – 30 March 2012. Urban-intermediate-rural regions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-30032012-BP/EN/1-30032012-BP-EN.PDF

⁴⁴ *Економічна активність населення у 2012 році* : експрес-випуск // Державна служба статистики України, 2013. – № 09.2-27/101. – 25 березня.

⁴⁵ *Ринок праці України у 2012 році* : аналіт.-стат. зб. // Державний центр зайнятості, статистично-аналітичне управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>

техніко-технологічне переоснащення виробничих структур призвело до підвищення продуктивності праці та вивільнення працівників. Виробництво валової продукції на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві (у постійних цінах 2010 р.) у 2011 р. порівняно з 1990 р. зросло з 50388,5 грн до 165229 грн, у т.ч. у рослинництві – з 59554,9 грн до 171142,8 грн, тваринництві – з 41184,4 грн до 148840,3 грн (табл. 8). За цей період продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах зросла у 3,3 раза, у т.ч. у рослинництві – у 2,9 раза, тваринництві – у 3,6 раза.

Таблиця 8

**Динаміка показників продуктивності праці
у сільськогосподарських підприємствах**

	1990	1995	2000	2005	2010	2011
Виробництво валової продукції на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р., грн						
Усього	50388,5	30254,8	27066,9	72621,9	132680,4	165229,0
у тому числі:						
рослинництво	59554,9	45822,2	...	86198,1	133603,0	171142,8
тваринництво	41184,4	17596,0	...	47992,8	130473,7	148840,3
Динаміка продуктивності праці, % (1990=100 %)						
Всього	100	60,0	53,7	144,1	263,3	327,9
у тому числі:						
рослинництво	100	76,9	...	144,7	224,3	287,4
тваринництво	100	42,7	...	116,5	316,8	361,4

Джерело: Сільське господарство за 2011 рік: стат. зб. // Держстат України. – К., 2012.

Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві по-ступово зростає, водночас її рівень залишається одним з найнижчих, порівняно з іншими видами економічної діяльності. Так, у 2012 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві становила 2023 грн, що на третину менше, ніж у середньому по Україні (3026 грн)⁴⁶.

⁴⁶ Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/gr/pres-reliz/arh_pr2012.html

Частка населення у сільській місцевості із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (1044,0 грн), становила у III кв. 2012 р. 18,3 %⁴⁷. Тому населення сільської місцевості надає перевагу працевлаштуванню в інших галузях економіки, у т.ч. й в інших країнах.

Так, на сьогодні однією з особливостей сучасної зайнятості сільського населення є масштабна трудова міграція. Значні масштаби зовнішньої трудової міграції сільського населення підтверджують різні соціологічні опитування. За даними вибіркового обстеження населення з питань трудової міграції, яке охоплювало період з 01.01.2005 р. до 01.06.2008 р., сільські мешканці становлять 46 % зовнішніх трудових мігрантів.

Рівень участі сільського населення у трудових міграціях удвічі вищий порівняно з міським – до них залучено 8 % сільського населення працездатного віку (проти 4 % міського населення працездатного віку). Це спричинено тим, що сільське населення є вмотивованішим щодо пошуку роботи за кордоном, оскільки у нього значно менше можливостей працевлаштуватися за місцем проживання. Найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів із сільського населення є будівництво (59,8 %), робота домашньої прислуги (16,8 %) та сільське господарство (9,1 %). Слід також відзначити, що майже половина трудових мігрантів із сільської місцевості (47,5 %) становила молодь (15–34 роки)⁴⁸.

Визначити обсяги трудової міграції в Україні доволі складно. Основним джерелом статистичної інформації щодо міграції в органах державної статистики є дані заповнених талонів прибуття/зняття з реєстрації місця проживання, які відображають лише переміщення з одного місця постійного проживання на інше, але не відображають реальну картину про міграційні потоки⁴⁹.

⁴⁷ *Витрати* і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2012 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. бюлет. // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁴⁸ *Звіт* результатів першого повномасштабного вибіркового обстеження населення з питань трудової міграції «Зовнішня трудова міграція населення України: основні результати вибіркового обстеження», проведеного Держкомстатом, Українським центром соціальних реформ за участю Держкомстату та за фінансової і технічної підтримки Фонду Арсенія Яценюка «Open Ukraine» спільно з Фондом Віктора Пінчука, Представництва Банку реконструкції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>

⁴⁹ *Україна: огляд ринку праці*. Січень, 2009. ПРОЕКТ ENPI 08-14 BLACK SEA LABOUR MARKET REVIEWS. – С. 27.

Для сільського населення характерна зайнятість поза межами населеного пункту свого проживання. Значна частина українських підприємств використовує робочу силу довколишніх населених пунктів і малих поселень. У матеріалах останнього обстеження сіл (яке проводилось у 2005 р.) зафіксовано 1,5 млн осіб, які працювали на підприємствах і в організаціях поза межами свого населеного пункту (переважно в містах і селищах міського типу). За даними обстеження, понад 40 % жителів сільських населених пунктів, які працювали на підприємствах і в організаціях, працюють за межами свого села.

Проведений аналіз свідчить, що трудовий потенціал на селі використовується неефективно. Низький рівень доходів сільських мешканців, відсутність робочих місць та обмеженість сфери прикладання праці спричиняють міграційні процеси та відтік робочої сили із сільської місцевості.

РОЗДІЛ 3

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

В Україні при достатньо високому рівні забезпеченості сільського господарства земельними і трудовими ресурсами залишається невирішеною проблема його техніко-технологічного оснащення. Середньогалузевий рівень фондооснащеності 1 га сільськогосподарських угідь в Україні останніми роками став у 3–7 разів нижчим порівняно з розвинутими країнами світу. Внаслідок низького рівня технічного забезпечення на полях залишається продукції на 8–12 млрд грн⁵⁰.

Забезпеченість аграрних підприємств сільськогосподарською технікою знаходиться на низькому рівні, навантаженість на неї зростає. Так, у 2005–2011 рр. кількість тракторів, які використовують сільськогосподарські підприємства, знизилася на 32,2 %, а з розрахунку на 1000 га ріллі – на 27,3 % (табл. 9). Рівень завантаженості тракторів в Україні набагато більший, ніж у країнах ЄС: в Україні на 1000 га ріллі у 2011 р. припадало 8 тракторів, тоді як у Німеччині – 79,4, в Італії – 242,2⁵¹.

---

⁵⁰ Могилова М. М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М. М. Могилова, Я. К. Білоусько, Г. М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 61–67.

⁵¹ Там само.

Таблиця 9

**Наявність і забезпеченість сільськогосподарських підприємств
окремими видами сільськогосподарської техніки, на кінець року, од.**

Вид техніки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 р. у % до 2005 р.
Трактори всіх марок, шт.	216875	201310	186767	177401	168532	151287	147131	67,8
із розрахунку на 1000 га ріл- л, шт.	11	10	10	9	9	8	8	72,7
Комбайни зернозбиральні, шт.	47150	44252	41032	39091	36783	32750	32062	68,0
із розрахунку на 1000 га посівної площі зернових, шт.	5	4	4	4	3	4	4	80,0
Комбайни кукурудзозбираль- ні, шт.	4750	4179	3637	3174	2857	2548	2295	47,9
із розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, шт.	5	4	2	2	2	1	1	20,0
Комбайни картоплезбиральні, шт.	1947	1738	1547	1360	1257	1694	1660	89,5
із розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі, шт.	117	103	70	57	48	59	49	41,9
Бурякозбиральні машини (без гичкозбиральних)	8478	7701	6583	5774	5083	4240	3848	44,7
із розрахунку на 1000 га посівної площі буряків, шт.	17	12	13	18	18	9	8	47,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

За аналізований період знизилася кількість комбайнів: зернозбиральних – на 32 %, кукурудзозбиральних – на 52,1 %, картоплезбиральних – на 10,5 %. Із розрахунку на 1000 га посівної площі відповідної культури зменшення кількості комбайнів становило: зернозбиральних – 20 %, кукурудзозбиральних – 80 %, картоплезбиральних – 58,1 %. Слід відзначити, що із загальної кількості зернозбиральних комбайнів, які працюють на полях України, частка вітчизняних комбайнів «Славутич» становить 2 %, комбайнів іноземного виробництва – 20 %, конструктивно застарілих і амортизованих комбайнів радянських часів – 78 %.

Кількість бурякозбиральних машин скоротилася за 2005–2011 рр. на 55,3 %, а з розрахунку на 1000 га посівної площі буряків – на 52,9 %.

Таблиця 10

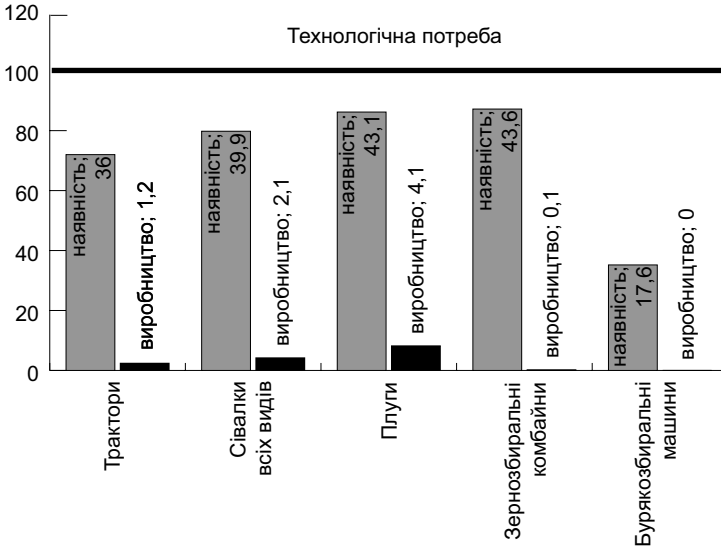
**Рух окремих видів сільськогосподарської техніки
у сільськогосподарських підприємствах протягом 2011 р., од.**

Вид техніки	Найвність на початок року	Надійшло протягом року			Вибуло протягом року			Найвність на кінець року
		всього	у т.ч. куплено	куплено у % до надходження	всього	у т.ч. списано	списано у % до наявності на початок року	
Трактори – всього	147546	10091	5978	59,2	10506	3508	2,4	147131
Комбайни і машини:								
зернозбиральні	31861	2934	1855	63,2	2733	975	3,1	32062
кукурудзозбиральні	2439	148	48	32,4	292	133	5,5	2295
кормозбиральні	7529	549	247	45,0	941	423	5,6	7137
картоплезбиральні	1687	153	101	66,0	180	74	4,4	1660
бурякозбиральні	4090	194	97	50,0	436	224	5,5	3848

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Модернізація машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств відбувається вкрай повільно. Так, протягом 2011 р. у сільськогосподарські підприємства надійшло 10091 трактор, а ви-

було 10506, кукурудзозбиральних комбайнів – 148 і 292, кормозбиральних – 549 і 941, картоплезбиральних – 153 і 180, бурякозбиральних – 194 і 436 відповідно. Виняток становлять лише зернозбиральні комбайни, яких у 2011 р. надійшло на 201 одиницю більше, ніж вибуло (табл. 10).

Рис. 11. Наявність і виробництво сільськогосподарської техніки в Україні у 2010 р., % від технологічної потреби

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Наявність сільськогосподарської техніки в Україні не відповідає технологічній потребі у ній (рис. 11). Так, у 2010 р. у сільськогосподарських підприємствах рівень забезпеченості тракторами становив 36 % від технологічної потреби, сівалками всіх видів – 39,9, плугами – 43,1, зернозбиральними комбайнами – 43,6, бурякозбиральними машинами – 17,6 %. Українські підприємства виробляють лише 1,2 % тракторів від технологічної потреби, 2,1 % сівалок, 4,1 % плугів, 0,1 % зернозбиральних комбайнів.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, щорічні потреби в оновленні машинно-тракторного парку АПК

становлять: 40 тис. од. тракторів (у т.ч. з тяговою рушійною силою на зразок Т-150 – 10 тис. од.); 7,5 тис. од. зернозбиральних комбайнів; 2,1 тис. од. кормозбиральних комбайнів; 50 тис. од. ґрунтообробних і посівних машин.

Ступінь зношеності основних засобів у сільському господарстві досить високий. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, рівень зношеності техніки та обладнання у сільському господарстві станом на 01.05.2013 р. становив 70 % (у т.ч. тракторів – приблизно 78 %, зернозбиральних комбайнів – 72 %). Через фізичне зношення і технічну несправність щорічно не використовують 25–35 % тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин⁵².

Переважну більшість вітчизняної техніки купують сільськогосподарські підприємства за власні кошти. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2012 р. з 7656 од. техніки вітчизняного виробництва сільгоспідприємства за власні кошти придбали 7418 од. (або 96,9 %) такої техніки; за рахунок державної підтримки на умовах кредиту, лізингу та часткової компенсації вартості техніки – 209 од. (2,7 %); за іншими програмами державної підтримки (регіональні програми та програма підтримки фермерських господарств) – 24 од. (0,3 %); на умовах ф'ючерсних контрактів – 5 од. (0,1 %).

Основними причинами низького рівня матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств є:

- *недостатність власних джерел фінансування техніко-технічного переоснащення.* Так, у 2011 р. частка сільськогосподарських підприємств, чистий дохід яких не перевищував 1 млн грн, становила 22,5 % від їхньої загальної кількості, а більше половини сільгоспідприємств (57,2 %) одержали чистого доходу менше 5 млн грн;

- *зростання цін на нову сільськогосподарську техніку.* Середня ціна на трактори у 2011 р. порівняно з 2010 р. зросла на 33,1 %, на комбайни: зернозбиральні – на 29,3 %, кукурудозбиральні – на 88,1 %, кормозбиральні – на 33,4 %, бурякозбиральні – на 54,8 %⁵³;

---

⁵² *Могилова М. М.* Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М. М. Могилова, Я. К. Білоусько, Г. М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 61–67.

⁵³ *Купієля* матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами : стат. бюлет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

• *зниження обсягів державної підтримки оновлення машино-тракторного парку за рахунок програми фінансового лізингу.* За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, державним бюджетом України на 2009 р. на фінансування заходів з операцій фінансового лізингу вітчизняної техніки було передбачено 546,5 млн грн, а фактично надійшло 196,7 млн грн; у 2010 р. передбачено 473,7 млн грн і стільки ж надійшло, у 2011 р. передбачено 394,3 млн грн, надійшло – 265,0 млн грн;

• *нерозвиненість вітчизняного сільськогосподарського машинобудування,* продукція якого не відповідає сучасним вимогам аграрного виробництва. Українська сільськогосподарська техніка відстає від іноземних аналогів за основними характеристиками, у т.ч. й екологічними вимогами. Так, іноземні аналоги, порівняно з вітчизняними моделями, вимагають у 10 разів менше затрат праці та мають удвічі менші прямі експлуатаційні витрати⁵⁴. За екологічними вимогами (викиди в атмосферу небезпечних газів, деструктуризація ґрунту) більшість вітчизняних технічних засобів не відповідають параметрам системи Євро-2 (а тим більше Євро-3 та Євро-4), а умови праці на них менш комфортні порівняно з технічними засобами іноземного виробництва⁵⁵;

• *нерозвиненість спільного використання техніки сільськогосподарськими підприємствами.* Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на 01.01.2013 р. в Україні діяло 118 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з обробітку землі (18,8 % загальної кількості кооперативів). Наприклад, у Франції функціонують понад 10 тис. кооперативів із спільного використання техніки, які обслуговують 25 % усіх фермерських господарств країни (займаються обробітком ґрунту, внесенням добрив, збиранням урожаю, заготівлею кормів)⁵⁶.

Викладені вище проблеми призводять до порушення технологій виробництва аграрної продукції, збільшують її втрати, зумовлюють технологічну відсталість. Низька якість вітчизняної техніки не дає

⁵⁴ Кравчук В. Окремі аспекти досліджень технічного забезпечення АПК / В. Кравчук // Техніка АПК. – 2008. – № 3–4. – С. 7.

⁵⁵ Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 112.

⁵⁶ Кашуба Ю. П. Удосконалення організаційних форм використання сільськогосподарської техніки / Ю. П. Кашуба // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 94.

можливості впроваджувати інноваційні технології і перейти до вищого рівня розвитку вітчизняного агропромислового комплексу⁵⁷.

Запорукою успішної діяльності підприємств на висококонкурентному аграрному ринку є технологічне вдосконалення виробничих процесів і впровадження передових наукових досягнень у виробництво сільськогосподарської продукції. Важливими складовими інноваційного і науково-технологічного розвитку виробництва є створення високих технологій, використання об'єктів права інтелектуальної власності та раціоналізаторських пропозицій. У 2011 р. із 1995 підприємств в Україні, які створювали і використовували високі технології, у галузі сільського господарства, мисливства, лісового господарства таких підприємств було лише 8, і всі вони використовували технології, а не створювали. Із 11501 технології, використаної у цілому в Україні, у сільському господарстві було використано лише 15, у т.ч. термін упровадження яких становить до 1 року – 2 технології; 1–3 роки – 5; 4–5 років – 3; 6–9 років – 4; 10 і більше років – 1 технологія.

У 2011 р. у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві лише 6 підприємств використовували раціоналізаторські пропозиції (у цілому по Україні – 182 підприємства); 13 таких пропозицій ними використано (у цілому по Україні – 11595)⁵⁸.

Слід відзначити зростання фінансування наукових і науково-технічних робіт Національної академії аграрних наук України (НААНУ) з державного бюджету України, обсяги якого за 2005–2011 рр. збільшилися у 2,3 раза (з 185334,4 тис. грн до 424526,6 тис. грн). Загалом на Національну академію аграрних наук України у 2011 р. з державного бюджету України було виділено 16,2 % коштів на фінансування наукових і науково-технічних робіт у наукових організаціях державних академій наук⁵⁹. За цим показником НААНУ поступається лише Національній академії наук України, на фінансування наукових і науково-технічних робіт якої було виділено 71,7 % бюджетних коштів. На Академію медичних наук України було виділено 8,1 %, Академію педагогічних наук України – 3,4, Академію правових наук – України – 0,6 %.

---

⁵⁷ Білоусько Я. К. Тенденції і перспективи техніко-технологічного переоснащення сільського господарства / Я. К. Білоусько, В. Л. Товстопят // Агроінком. – 2011. – № 7–9. – С. 132.

⁵⁸ Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. // Державна служба статистики України. – К., 2012. – С. 284–293.

⁵⁹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. // Державна служба статистики України. – К., 2012. – С. 82.

Більшість створених науково-дослідними установами НААНУ, наукових розробок використовується у подальших наукових дослідженнях науковими установами, а не освоюється на виробництві. Так, з 785 одержаних у 2011 р. фундаментальних розробок науково-дослідними установами НААНУ рекомендовано для апробації – 277, освоєно виробництвом – 181, використано в наукових дослідженнях – 428. Із 980 одержаних прикладних наукових розробок рекомендовано для апробації – 247, освоєно виробництвом – 183, використано в наукових дослідженнях – 616⁶⁰.

Вкрай негативною тенденцією є скорочення чисельності працівників, які виконували наукові та науково-технічні роботи в установах і організаціях аграрної сфери. Так, чисельність працівників основної діяльності у 2011 р. в НААНУ спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України становила 12470 осіб, тоді як у 2010 р. їх було 15401, а у 2009 р. – 16026 осіб. Науковою та науково-технічною роботою у цих установах у 2011 р. було зайнято 8696 осіб, у 2010 р. – 17732, а у 2009 р. – 10479 осіб. У 2011 р. у системі НААНУ працювало 296 докторів і 1659 кандидатів наук, тоді як у 2010 р. – 314 і 1894, а у 2009 р. – 320 і 1915 відповідно.

Процеси технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва стримуються низкою проблем, серед яких основними є такі:

- *масове спрощення технологій, особливо у рослинництві*, де часто виконується обмежений обсяг найнеобхідніших агротехнічних заходів – поверхневий обробіток ґрунту при сівбі і збиранні врожаю. Натомість технології біологізації та ресурсозбереження як ефективні напрями виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції з мінімальним застосуванням антропогенних засобів інтенсивного впливу на агроекологічні системи, що передбачають обґрунтоване використання природних умов, раціональне застосування систем обробітку ґрунту, удобрення, захисту рослин та інших агротехнічних заходів, що забезпечують найменші витрати матеріально-технічних засобів і праці й гарантують екологічну безпеку, не набули широкого розповсюдження в Україні⁶¹;

- *погіршення стану збереження генетичних ресурсів сільськогосподарських тварин*. Так, за даними НААНУ, в Україні за останні 100 ро-

---

⁶⁰ *Звіт* про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. – К. : Аграрна наука, 2012. – 371 с.

⁶¹ Білоусько Я. К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я. К. Білоусько, Ю. Я. Лузан, В. Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 29–33.

ків зникло 16 вітчизняних порід і порідних груп п'яти видів сільськогосподарських тварин. У племінному тваринництві лише 118 породних популяцій (19,8 % їхньої загальної кількості) перебувають поза зоною ризику суттєвого зменшення поголів'я⁶². Водночас промислове тваринництво використовує спеціалізовані, високопродуктивні генотипи імпоротної селекції, що призводить до втрати генотипів вітчизняної селекції та виникнення проблеми суттєвого зменшення генетичного різноманіття і зниження резистентності тварин. Існуюча нині в Україні система селекції у тваринництві за окремими параметрами (система збирання інформації, методологія оцінки племінної цінності тварин, ведення обліку продуктивності тварин, підтримка з боку держави тощо) не відповідає міжнародним стандартам. Крім цього, Україна не є членом Європейської асоціації тваринників (EAAP), Міжнародної молочної федерації (IDF) та Міжнародного комітету з обліку в тваринництві (ICAR), що унеможливило експорт племінних (генетичних) ресурсів⁶³;

- *недостатня державна підтримка розвитку вітчизняної селекції.* Так, обсяги надходження коштів державного бюджету, спрямованих підприємствам АПК та науково-дослідним установам і підприємствам НААНУ на виконання програм селекції у тваринництві, птахівництві та рослинництві, у 2011–2012 рр. становили лише третину від заявленої Мінагрополітики потреби. Як наслідок, традиційні вітчизняні сорти сільськогосподарських культур, а також породи тварин і птиці в Україні замінюються зарубіжними. Зокрема, у 2012 р. сортами зарубіжної селекції за окремими культурами було засіяно понад 70 % посівних площ відповідної культури⁶⁴;

- *нерозвиненість сільськогосподарського дорадництва, яке забезпечує зв'язок між наукою і виробництвом шляхом вивчення потреб сільгоспвиробників у наукових розробках*⁶⁵. Незважаючи на те, що всеукраїнська громадська організація «Національна асоціація сільськогос-

---

⁶² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua/content/prozasidannya-prezidiyi-nacionalnoyi-akademiyi-agrarnih-nauk-ukrayini-z-pitannya-pro-1>

⁶³ *Проект* Концепції Загальнодержавної цільової програми селекції у тваринництві на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://170820.minagro.web.hosting-test.net/page/?9476>

⁶⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16740750>

⁶⁵ *Кропивко М. Ф.* Про реформування системи сільськогосподарського дорадництва в Україні / М. Ф. Кропивко, Р. М. Шмідт // Інноваційні напрямки розвитку дорадництва : кол. моногр. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 51–65.

подарських дорадчих служб України» налічує близько 1100 дорадників і 38 колективів обласних/регіональних дорадчих служб, дорадчими послугами забезпечується лише приблизно 5 % сільгоспвиробників і сільського населення⁶⁶. Основне призначення системи сільськогосподарського дорадництва має полягати у забезпеченні інноваційного розвитку сільського господарства шляхом узагальнення і поширення досягнень науки і техніки, вітчизняного та зарубіжного інноваційного досвіду у сфері сільського господарства, у т.ч. через передачу виробникам сільськогосподарських знань, практичних навичок і досвіду, напрацьованих аграрною наукою та освітою.

Україні доцільно запозичувати світовий досвід державної політики щодо підтримки техніко-технологічного забезпечення аграрної сфери. Так, у **США** сучасна аграрна стратегія країни, серед іншого, передбачає: спеціалізацію і концентрацію виробництва на основі створення й удосконалення інфраструктури, необхідної для доведення продукції від поля до прилавка; використання інноваційних технологій для отримання продукції високої якості в максимальних обсягах з мінімальними витратами; всебічну участь наукових, освітніх і впроваджувальних відомств та організацій у модернізації аграрного сектору. Структурні зміни в аграрному секторі США зумовлені зростанням концентрації виробництва, технологічними змінами, спеціалізацією виробництва, розвитком вертикальної координації та інтеграції між стадіями виробничих процесів⁶⁷.

У **Європейському Союзі** серед стратегічних пріоритетів, які визначають аграрну політику: підвищення продуктивності праці в сільському господарстві за рахунок науково-технічного прогресу; раціоналізація виробництва; подолання невідповідності між індивідуальними доходами сільського населення порівняно з міським та підвищенням конкурентоспроможності секторів сільського і лісового господарства⁶⁸.

В **Ізраїлі** сільськогосподарська діяльність є видом бізнесу, який може ефективно працювати лише за умов упровадження у виробництво

---

⁶⁶ Сільськогосподарські дорадчі служби функціонують у 130 країнах світу протягом 100 років, у т.ч. в усіх країнах Європи та Північної Америки. В останні роки їх активно створюють у країнах СНД, Центральної та Східної Європи, Китаї.

⁶⁷ Терентьева А. С. Современные тенденции в экономике животноводства США / А. С. Терентьева. – Канада и США, М.: РАН, 2011.

⁶⁸ Регламент ради (ЄС) від 20 вересня 2005 р. № 1698/2005 щодо підтримки села з боку Європейського фонду розвитку села (ЄСФРС). Міністерство юстиції України / пер. офіційний. – С. 15.

сучасних технологій. Основними замовниками науково-дослідних розробок у країні є фермери. Держава стимулює експорт технологій, таких як «No-Till», крапельне зрошення тощо. Висока ефективність сільськогосподарства в Ізраїлі забезпечується продуманим комплексним плануванням, надійною державною фінансовою підтримкою, раціональним використанням кадрового потенціалу, а також налагодженою системою матеріального постачання.

РОЗДІЛ 4

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

На сучасному глобальному ринку сільськогосподарської продукції та продовольства попит значним чином диференційований: від невибагливого до якісних параметрів продуктів харчування у країнах з низькою платоспроможністю попиту, до встановлення жорстких вимог до процесу виробництва продукції та її якості у країнах з лідируючими економіками та попитом із високою платоспроможністю населення. Підвищення вимог до якості сільськогосподарської продукції виникло у відповідь на посилення процесів урбанізації та забруднення довкілля, зростання застосування синтетичних агрохімікатів у її виробництві, зростання екологічної свідомості населення. У свою чергу, це зумовило бажання споживачів, прихильних до ведення здорового способу життя та достатньо фінансово забезпечених, отримувати якісну, безпечну та корисну продукцію, від виробництва якої шкода довкіллю мінімізована. Ринок забезпечив появу сертифікованого процесу виробництва, в якому заборонено використовувати хімічно синтезовані добрива та засоби захисту рослин, гормони та антибіотики, генетично модифіковані організми, синтетичні ароматизатори, консерванти, барвники тощо, а також відповідним чином маркованої продукції – органічної.

Специфікою органічного виробництва сільськогосподарської продукції є економічні, екологічні та соціальні ефекти від його здійснення:

- *економічний* – зумовлений готовністю споживачів сплачувати більшу ціну за продукцію органічного виробництва, зниженням вартості матеріальних ресурсів (агрохімікатів і паливно-мастильних

матеріалів від 30 до 97 %⁶⁹). Водночас цей напрям потребує значних інвестицій у виробництво, також зростає собівартість продукції через зниження урожайності у період конверсії⁷⁰ та у випадку невисокого рівня родючості ґрунтів, природної продуктивності тварин і насіння;

• *соціальний* – зумовлений значним обсягом ручної праці, що уможливорює органічне виробництво для дрібних сільськогосподарських виробників з власною працею. Наприклад, у Франції, де 4,5 % ферм та 3,6 % сільськогосподарських земель є органічними, в органічних фермах зайнято 2,4 найманих середньорічних працівників, тоді як у традиційних – 1,5⁷¹;

• *екологічний* – зумовлений поступовим відновленням якості земельних ресурсів, залучених до процесу виробництва, через дотримання сівозмін, застосування зелених добрив і методів біологічної боротьби зі шкідниками, технологій обробітку ґрунту, спрямованих на мінімальне втручання, зниження ущільнення ґрунтів, а також зниження забруднення водою і атмосферного повітря через обмеження застосування синтетичних агрохімікатів, збереження локального біорізноманіття через заборону застосовувати генетично модифіковані організми.

Характерною особливістю органічного сільськогосподарського виробництва є наявність суворо регламентованих умов і правил процесу виробництва, відповідність яким визначається результатом сертифікації виробництва (може тривати до двох років) та періодичного інспектування (контроль виробництва, переробки та обігу органічної продукції). За умов дотримання стандартів органічного виробництва продукція отримує право позиціонуватися на ринку під маркою «органічна»⁷². Система управління органічним виробництвом має дворівневий характер – акредитації органу із серти-

⁶⁹ Urs Niggli. Advantages of organic farming: Environment and economical characteristics / II Круглий Стіл країн Східної Європи «Органічне сільське господарство та законодавче забезпечення», 05.11.2008, Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/15019/08/niggli-2009-advantages-oa.pdf>

⁷⁰ Період переходу традиційного виробництва до органічного.

⁷¹ Camille Moreau. The French Organic Sector / L'Agence BIO, France // BIO-FACH, Nuremberg, February 13th 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://orgprints.org/22345/13/moreau-2013_BiofachODN_french_market_Agence-Bio.pdf

⁷² Кропивко М. Ф. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні / М. Ф. Кропивко, О. В. Ковальова // Економіка України. – № 7. – 2010 – С. 78–85.

фікації процесу виробництва (національної, або в Міжнародній федерації органічного сільськогосподарського руху – *International Federation of Organic Agricultural Movements, IFOAM*), і сертифікації безпосередньо виробництва та надання права маркування продукції як «органічна».

Залежно від суб'єктів, що виконують функції акредитації уповноважених органів сертифікації, а також безпосередньо функцію сертифікації та інспектування органічного виробництва, система управління органічним виробництвом може здійснюватися за такими моделями: *державна* (акредитація і сертифікація здійснюються державними інституціями), *приватна* (наприклад, акредитація сертифікаційних органів в *IFOAM* і сертифікація приватними підприємницькими суб'єктами), *державно-приватна* (найпоширеніша, за якої акредитація приватних структур, що надають послуги із сертифікації, здійснюється державними установами).

У 2012 р. загальна кількість органів із сертифікації органічного виробництва у світі становила 576 од.⁷³, найбільша їхня кількість знаходиться у Південній Кореї (76), Японії (61), США (49), Німеччині (32)⁷⁴.

Сертифікуючий орган будь-якої країни має право розробляти власні стандарти органічного виробництва відповідно до стандартів вищого рівня, складаючи тим самим вертикальну субординовану систему стандартів органічного виробництва⁷⁵, яка включає:

- базові стандарти органічного виробництва, на основі яких, як правило, розробляють національні та приватні стандарти, визначені Міжнародною Федерацією органічного сільськогосподарського руху. У 2010 р. *IFOAM* створив систему *COROS (Common Objectives*

---

⁷³ *The World of Organic Agriculture 2013: Key Indicators and Leading Countries / FiBL & IFOAM (2013)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net/fileadmin/documents/yearbook/2013/web-fibl-ifoam-2013-25-34.pdf>

⁷⁴ *Beate Huber. The World of Organic Agriculture: Regulations and Certification Emerging Trends 2013/ Research Institute of Organic Agriculture* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/7/huber-2013-standards.pdf>

⁷⁵ *Organic Standards and Certification / Офіційний сайт International Federation of Organic Agriculture Movements* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifoam.org/about_ifoam/standards/index.html; *Стандарти / Офіційний сайт сертифікаційної компанії «Органік-стандарт»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://organicstandard.com.ua/ua/services/standards>; *Правила для виробників сертифікованої органічної продукції. Офіційний сайт Федерації органічного руху України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-44-34>

and Requirements Of Organic Standards) – загальні цілі та вимоги до органічних стандартів і розробив загальну для групи стандартів COROS глобальну марку органічної продукції⁷⁶;

- наднаціональні, наприклад, спільний Стандарт Продовольчої та сільськогосподарської організації (*Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO*) ООН і Всесвітньої організації охорони здоров'я (*World Health Organization, WHO*) ООН – Кодекс аліментаріус, а також Розпорядження Ради ЄС № 834/2007 від 28.06.2007 р. з органічного виробництва, маркування органічних продуктів;

- національні, наприклад Національна Органічна Програма (*National Organic Program, NOP*) у США та *JAS* Стандарти (*Japanese Agricultural Standard*) у Японії. За даними Дослідного інституту органічного сільського господарства, кількість країн, в яких запроваджено органічні стандарти станом на 2012 р. становила 86, ще в 26 країнах знаходяться в процесі розробки відповідного законодавства⁷⁷, у т.ч. у РФ, Україні, Боснії-Герцеговині – в Європі; Бангладеш, Гонконзі, Киргизстані, Лаосі, Непалі, Пакистані, Шрі-Ланці, Сирії, В'єтнамі – в Азії; Ямайці та Санта Лючії – в Карибському регіоні; Єгипті, Кенії, Сенегалі, Південній Африці, Танзанії, Замбії, Зімбабве – в Африці⁷⁸;

- приватні, що розробляються окремими організаціями з надання послуг із сертифікації процесу виробництва.

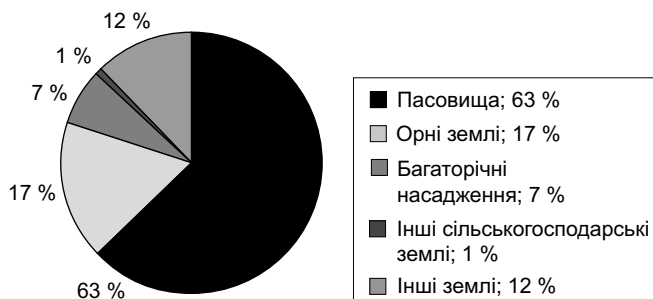
Органічне виробництво у світі характеризується динамічним розвитком. Так, за даними дослідження *IFOAM* і дослідного інституту органічного сільського господарства (*Forschungsinstitut für biologischen Landbau, FiBL*), до якого входить 162 з 224 країн світу, у 2011 р. площа сільськогосподарських земель, зайнятих під органічним виробництвом (орні землі та багаторічні насадження), становила 37,2 млн га, включаючи землі у конверсії, або 0,9 % загальної площі сільськогосподарських земель світу.

---

⁷⁶ *The World of Organic Agriculture 2013: Key Indicators and Leading Countries / FiBL & IFOAM (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net/fileadmin/documents/yearbook/2013/web-fibl-ifoam-2013-25-34.pdf>*

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ *Beate Huber. The World of Organic Agriculture: Regulations and Certification Emerging Trends 2013/ Research Institute of Organic Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/7/huber-2013-standards.pdf>*

Рис. 12. Структура використання сільськогосподарських земель світу, відведених під органічне виробництво (2011 р.)⁷⁹

При цьому тільки з 2000 р. площа органічних сільгоспземель зростає на 22,4 млн га (з 14,9 млн га) або у 2,5 рази⁸⁰.

Крім сільськогосподарських земель, значними темпами розширюються площі інших земель, на яких розвивається органічне виробництво. Це передусім площі, призначені для вирощування та збирання дикорослих рослин, бджільництва, лісівництва тощо. За період 2000–2011 рр. площа таких земель зростає на 26,5 млн га з 6 млн га у 2000 р. до 32,5 млн га у 2011 р. У цілому в 2011 р. площа сільськогосподарських

⁷⁹ Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 2: Crop data / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/22/fibl-ifoam-2013-crops-2011.pdf>;

Helga Willer and Julia Lernoud. The World of Organic Agriculture The Results of the Latest Survey on Organic Agriculture Worldwide / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland // BioFach Congress 2013, Nürnberg, Session «The World of Organic Agriculture» 13.2.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/1/willer-lernoud-2013-world-of-organic.pdf>

⁸⁰ Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 1: Global data and survey background / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/16/fibl-ifoam-2013-global-data-2011.pdf>;

Helga Willer and Julia Lernoud. The World of Organic Agriculture The Results of the Latest Survey on Organic Agriculture Worldwide / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland // BioFach Congress 2013, Nürnberg, Session «The World of Organic Agriculture» 13.2.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/1/willer-lernoud-2013-world-of-organic.pdf>

та інших земель, відведених під органічне виробництво у світі, становила 69,7 млн га⁸¹.

Аналіз структури сільськогосподарських земель світу, відведених під органічне виробництво (органічні сільськогосподарські землі) свідчить про значний розвиток органічного тваринництва, оскільки 63 % (23,2 млн га) органічних земель зайнято під пасовищами, 17 % – під орними землями (6,3 млн га, серед яких зернові культури займають 2,6 млн га, зелені корми – 2,2 млн га, олійні – 0,5 млн га, білкові культури – 0,3 млн га, овочі – 0,2 млн га), багаторічні насадження – 7 % (2,6 млн га, серед яких кава займає 0,6 млн га, оливи – 0,5 млн га, горіхи та виноград – по 0,3 млн га, какао – 0,2 млн га), інші сільськогосподарські землі – 1 %, решта земель – 12 % (рис. 12)⁸².

Лідерами органічного сільськогосподарського виробництва є Океанія та Австралія з 12,2 млн га сільськогосподарських земель (33 % всіх органічних сільськогосподарських земель світу), в основному за рахунок наявності значних площ пасовищ, необхідних для розвитку органічного тваринництва (табл. 11).

Органічне виробництво в Європі розвивається, орієнтуючись на задоволення власного попиту на органічну продукцію рослинного і тваринного походження. При цьому площа органічних сільськогосподарських земель становить понад 10 млн га, а частка у структурі світових органічних сільськогосподарських земель становить 29 %. Європа є лідером за площею інших земель, на яких розвивається органічне виробництво

---

⁸¹ Helga Willer. Organic Agriculture Worldwide: Current Statistics / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland // BioFach Congress 2012, Nürnberg, Session «The World of Organic Agriculture» 15.2.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.organic-world.net/fileadmin/documents/yearbook/2012/fibl-ifoam-2012-statistics-2012-02-15_.pdf;

Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 1: Global data and survey background / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/16/fibl-ifoam-2013-global-data-2011.pdf>

⁸² Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 2: Crop data / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/22/fibl-ifoam-2013-crops-2011.pdf>;

Helga Willer and Julia Lernoud. The World of Organic Agriculture The Results of the Latest Survey on Organic Agriculture Worldwide / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland // BioFach Congress 2013, Nürnberg, Session «The World of Organic Agriculture» 13.2.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/1/willer-lernoud-2013-world-of-organic.pdf>

(13,4 млн га, або 38,1 % інших земель світу, відведених під органічне виробництво).

Таблиця 11

Показники розвитку органічного виробництва у світі (2011 р.)⁸³

Показник	Частина світу					
	Північна Америка	Латинська Америка	Африка	Океанія, Австралія	Азія	Європа
Площа органічних сільськогосподарських земель, млн га	2,8	6,8	1,1	12,2	3,7	10,6
Частка у загальній площі органічних сільськогосподарських земель світу, %	7	18	3	33	10	29
Частка органічних земель у структурі сільськогосподарських земель регіону, %	0,7	1,1	0,1	2,9	0,3	2,2 (ЄС-27: 5,1)
Площа інших органічних земель, млн га	0,2	3,1	11,9		5,5	13,4
Частка у загальній площі інших органічних земель світу, %	0,5	19,1	31,1		11,2	38,1
Кількість виробників органічної продукції, тис. од.	16	300	550	14	600	290
Частка виробників органічної продукції у їх загальній кількості, %	1	18	30	1	34	16

Країни Північної Америки є одними з найбільших споживачів органічної продукції, однак, порівняно з державами інших континентів мають меншу загальну площу органічних сільськогосподарських земель

⁸³ Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 1: Global data and survey background / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/16/fibl-ifoam-2013-global-data-2011.pdf>;

Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 3: Organic agriculture in the regions 2011 / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/7/fibl-ifoam-2013-regions-2011.pdf>

і меншу частку у структурі сільськогосподарських земель світу – відповідно 2,8 млн га та 7 %.

У країнах Африки переважного розвитку набуло несільськогосподарське органічне виробництво: у них налічується 11,9 млн га інших земель, відведених під органічне виробництво проти 1,1 млн га органічних сільськогосподарських земель.

Таблиця 12

Країни-лідери розвитку органічного сільськогосподарського виробництва (2011 р.)⁸⁴

Країна-лідер	Площа, тис. га	Країна-лідер	Частка, %
Площа нарощення органічних сільськогосподарських земель за 2011 р.		Частка органічних земель у структурі сільськогосподарських земель країни	
Китай	510,0	Фолклендські острови	35,9
Індія	304,3	Ліхтенштейн	29,3
Іспанія	165,2	Австрія	19,7
Канада	137,5	Французька Гвінея	17,5
Франція	129,7	Швеція	15,4
Польща	87,4	Естонія	14,8
Російська Федерація	82,8	Самоа	11,8
Казахстан	62,7	Швейцарія	11,7
Туреччина	58,8	Чеська республіка	10,8
Румунія	47,2	Латвія	10,4

⁸⁴ Helga Willer and Julia Lernoud. Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM Survey on Organic Agriculture Worldwide 2013. Part 1: Global data and survey background / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland, February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22349/16/fibl-ifoam-2013-global-data-2011.pdf>;

Helga Willer and Julia Lernoud. The World of Organic Agriculture The Results of the Latest Survey on Organic Agriculture Worldwide / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland // BioFach Congress 2013, Nürnberg, Session «The World of Organic Agriculture» 13.2.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/1/willer-lernoud-2013-world-of-organic.pdf>

Закінчення табл. 12

Країна-лідер	Кількість, тис. од	Країна-лідер	Площа, млн га
Чисельність виробників органічної продукції		Площа сільськогосподарських органічних земель	
Індія	547,6	Австралія	12,0
Уганда	188,6	Аргентина	3,8
Мексика	169,6	США	1,9
Танзанія	145,4	Китай	1,9
Ефіопія	122,4	Іспанія	1,6
Туреччина	44,7	Італія	1,1
Перу	43,7	Індія	1,1
Італія	42,0	Німеччина	1,0
Іспанія	32,2	Франція	1,0
Домініканська республіка	24,2	Уругвай	0,9

Органічне виробництво у Латинській Америці, як і в Азії, розвивається достатньо пропорційно. Так, площа органічних сільськогосподарських земель у країнах Латинської Америки становить 6,8 млн га, або 18 % від загальної площі органічних сільськогосподарських земель світу, у країнах Азії – 3,7 млн га та 10 % відповідно. Площа інших органічних земель у країнах Латинської Америки становить 3,1 млн га, або 19,1 % від загальної площі інших органічних земель світу, у країнах Азії – 5,5 млн га та 11,2 % відповідно.

У 2011 р. найбільше за обсягом зростання площ органічних сільськогосподарських земель відбулося у країнах Азії, Європейського Союзу та СНД (табл. 12). Найбільша частка земель, зайнятих під органічним сільськогосподарським виробництвом, знаходиться у невеликих за площею країнах.

Кількість виробників органічної продукції у світі у 2000–2011 рр. зросла у 6 разів (з 0,3 до 1,8 млн). Понад трьох чвертей органічних виробників знаходяться в Африці, Азії, Латинській Америці, споживання органічної продукції в яких значно нижче, ніж у країнах Європи та Північної Америки. Лідерами за чисельністю органічних виробників є Індія, Уганда і Мексика.

Нині у країнах світу сформовано такі основні шляхи розвитку органічного виробництва:

- достатньо великотоварне інвестиційно забезпечене сільськогосподарське органічне виробництво (США);
- дрібнотоварне сільськогосподарське, або інше органічне виробництво з низькою інвестиційною забезпеченістю, експортною орієнтацією та високим соціальним значенням такої діяльності (Африка);
- дрібно-, середньотоварне сільськогосподарське та інше органічне виробництво за умов значної фінансової підтримки виробника з боку державних інституцій (країни Європи, передусім, ЄС);
- переважно органічне тваринництво на випасній системі (Океанія та Австралія);
- змішані форми, що визначаються сприятливістю державної підтримки, внутрішнім попитом (у деяких країнах – попитом туристів), експортними можливостями.

Світовий ринок органічної продукції демонструє позитивну динаміку. Так, за період 2000–2011 рр. він збільшився на 44,9 млрд дол. США з 17,9 млрд дол. США у 2000 р. до 62,8 млрд дол. США у 2011 р., або у 3,5 раза (рис. 13)⁸⁵.

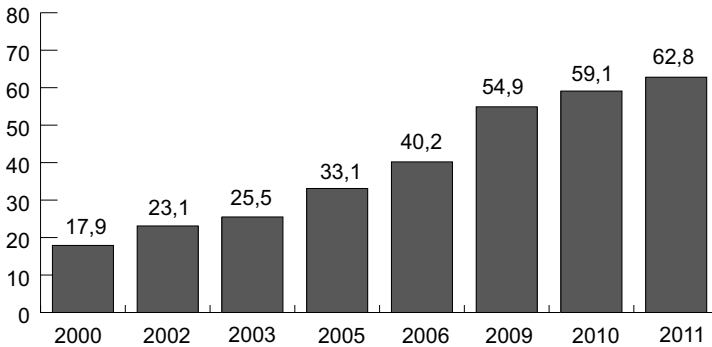

Рис. 13. Динаміка обсягу ринку органічної продукції, млрд дол. США⁸⁶

⁸⁵ Beate Huber. The World of Organic Agriculture: Regulations and Certification Emerging Trends 2013/ Research Institute of Organic Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/7/huber-2013-standards.pdf>

⁸⁶ Там само.

Таблиця 13

Країни-лідери у розвитку ринку органічної продукції (2011 рік)⁸⁷

Країна-лідер	Млрд євро	Країна-лідер	Частка, %
Обсяг ринку органічної продукції		Сегмент органічної продукції на ринку продовольства та напоїв	
США	20,04	Данія	7,2
Німеччина	6,59	Австрія	6,0
Франція	3,76	Швейцарія	5,7
Канада	1,90	Швеція	4,1
Сполучене Королівство	1,88	США	4,0
Італія	1,72	Німеччина	3,5
Швейцарія	1,41	Люксембург	3,3
Австрія	1,06	Нідерланди	2,7
Японія	1,00	Канада	2,5
Іспанія	0,97	Франція	2,0
Країна-лідер	Євро	Країна-лідер	%
Річне споживання на душу населення		Зростання ринку у країнах Європи за 2011 р.	
Швейцарія	177	Хорватія	20,0
Данія	162	Нідерланди	15,0
Люксембург	134	Данія	13,0
Австрія	127	Італія	11,0
Ліхтенштейн	100	Норвегія	9,5
Швеція	94	Німеччина	9,0
Німеччина	81	Австрія	8,0
США	67	Люксембург	5,0
Франція	58	Швейцарія	4,2
Канада	57	Швеція	3,6

⁸⁷ Helga Willer, Julia Lernoud, Diana Schaack. The European Market for Organic Food 2011 / Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) Frick, Switzerland, Agricultural Information Company (AMI), Bonn, Germany // BioFach Congress 2013, Nürnberg, Session «The European Market for Organic Food», 13.2.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22345/19/willer-2013-session-european-market.pdf>

При цьому 96 % доходів від реалізації органічної продукції отримано в сукупності у Північній Америці (50 %) та Європі (46 %). На США припадає 44 % роздрібного обороту органічної продукції, на країни ЄС – 41 % (у т.ч. на Німеччину – 14 %, Францію – 8, Сполучене Королівство – 4, Італію – 3 %), Канаду – 4, Швейцарію – 3, Японію – 2 %. На всі інші країни світу припадає лише 6 % світових роздрібних продажів органічної продукції⁸⁸.

Лідером за обсягами ринку органічної продукції є США, при тому, що рівень споживання органічних продуктів на душу населення (67 євро) не є найвищим порівняно з іншими країнами світу (табл. 13).

Ємність європейського ринку органічної продукції у 2011 р. становила 29 млрд дол. США. Лідером за часткою органічного сегмента на ринку продовольства є Данія (7,2 %), а лідером за темпами зростання ринку у 2011 р., порівняно з 2010 р. – Хорватія (20 %)⁸⁹.

Ринок органічної продукції Азії за ємністю значно менший порівняно із США та Європою і у 2011 р. становив 1,3 млрд дол. США. Найбільшими ринками є Японія та Південна Корея, які є експортерами органічної продукції⁹⁰.

Незважаючи на те, що більша частина ринку органічної продукції та площ сільськогосподарських земель, відведених під органічне виробництво, належить до країн з розвинутою економікою, 34 % органічних сільськогосподарських земель (12,5 млн га) і 83 % виробників (1,3 млн) знаходяться в країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою, до яких, відповідно до класифікації OECD, належить й Україна⁹¹.

⁸⁸ *The European Market for Organic Food 2011* Helga Willer, Julia Lernoud, Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) Frick, Switzerland and Diana Schaack, Agricultural Information Company (AMI), Bonn, Germany BioFach Congress 2013, Nürnberg, Session «The European Market for Organic Food», 13.2.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22345/19/willer-2013-session-euro-pean-market.pdf>;

Beate Huber. The World of Organic Agriculture: Regulations and Certification Emerging Trends 2013/ Research Institute of Organic Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/7/huber-2013-standards.pdf>

⁸⁹ *Amarjit Sahota*. The global market for organic food and drink / Organic Monitor, UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/13/sahota-2013-global-market.pdf>

⁹⁰ Там само.

⁹¹ *The World of Organic Agriculture 2013: Key Indicators and Leading Countries / FiBL & IFOAM (2013)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net/fileadmin/documents/yearbook/2013/web-fibl-ifoam-2013-25-34.pdf>

В Україні органічне виробництво та ринок органічної продукції розвиваються без належного нормативно-правового підґрунтя. У Верховній Раді України зареєстровано Проект закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (реєстр. № 9707 від 12.12.2012 р.), який має на меті врегулювання правових та економічних основ виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходів контролю та нагляду за такою діяльністю. Закон спрямовано на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціональне використання ґрунтів і відтворення природних ресурсів⁹².

Сьогодні на законодавчому рівні поняття органічного виробництва не визначене, не розроблено національні стандарти щодо органічного виробництва та органічної продукції. Тому органічна продукція вітчизняного виробництва, представлена на ринку, сертифікується за визначеними на міжнародному ринку стандартами. Так, українська сертифікаційна компанія ТОВ «Органік стандарт» включена в офіційний перелік сертифікаційних органів, визнаних у Європейському Союзі та Швейцарії, та здійснює сертифікацію за стандартами «БІОЛан» (приватними українськими стандартами). Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування продукції і продуктів харчування «БІОЛан» розроблено на основі Базових Стандартів Міжнародної федерації органічного сільського господарства, Постанови Ради (ЄЕС) № 2092/91 стосовно органічного виробництва сільськогосподарських продуктів і Стандартів *BIOSWISS* Асоціації Швейцарських організацій виробників органічної продукції⁹³.

Відсутність законодавчого поля унеможливорює організацію системи акредитації й унормування діяльності сертифікаційних органів, а також перешкоджає позиціонуванню України як експортера органічної продукції на міжнародному ринку.

---

⁹² *Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини* : проект закону України № 9707, підписаний Головою Верховної Ради України / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9707&kl=7doc_237042

⁹³ *Сьогоднішня* / Офіційний сайт Міжнародної Громадської Асоціації «БІОЛан Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biolan.org.ua/uk/biolan-ukraine/today/>

Незважаючи на законодавчу невизначеність, органічне виробництво в Україні стабільно розвивається. Так, площа сільськогосподарських земель, відведених під органічне виробництво, зросла з 164449 га у 2002 р. до 270320 га у 2011 р. (частка сертифікованих органічних земель у структурі сільськогосподарських угідь України у 2011 р. становила майже 0,7 %), а кількість сертифікованих (за міжнародними стандартами) виробників – з 31 до 155 відповідно (табл. 14). Водночас середня площа одного органічного сертифікованого господарства за цей період зменшилася з 5305 до 1744 га. Це передусім пов'язано зі спеціалізацією господарств і розширенням асортименту продукції, яку вони виробляють (фрукти та овочі), а також залученням до органічного виробництва менших за площею господарств, що поступово може надати органічному виробництву ознак соціального при здійсненні господарської діяльності через забезпечення доходів дрібних і середніх господарств.

Таблиця 14

Динаміка показників, які характеризують розвиток органічного виробництва в Україні⁹⁴

Показник	Рік							
	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Площа сільгоспземель, відведених під органічне виробництво, га	164449	241980	242034	249872	269984	270193	270226	270320
Господарства, які займаються виробництвом органічної продукції, кількість, од. / середній розмір, га	31 / 5305	72 / 3361	80 / 3025	92 / 2716	118 / 2288	121 / 2233	142 / 1903	155 / 1744

Більшість українських органічних господарств розташовані у Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій областях.

Основними чинниками, що сприяють розвитку органічного виробництва в Україні, є такі:

⁹⁴ *Органік* в Україні / Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

- *незадоволений попит на органічну продукцію* в країнах з розвинутою економікою, що зумовлює їхню зацікавленість щодо розвитку органічного виробництва в Україні. Наприклад, інституційну підтримку національного органічного виробництва в Україні одержано від Швейцарії – найбільшого в світі споживача органічної продукції на душу населення. Так, в Україні реалізовано проекти у рамках міжнародної технічної допомоги Швейцарської Конфедерації «Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні» (2005–2011 рр.) та «Сталий розвиток аграрного виробництва в Україні» (2003–2010 рр.). У 2012 р. у рамках цієї технічної допомоги розпочато новий проект «Розвиток органічного ринку в Україні»;

- *успішний 40-річний досвід ресурсозберігаючого землеробства в окремих вітчизняних сільгоспідприємствах*. Так, у Полтавській області, яка відзначається давніми традиціями екологічно спрямованого сільськогосподарського виробництва, у 2010 р. на базі ПП «Агро-екологія» та Полтавської державної аграрної академії створено Центр органічного землеробства, до завдань якого входять наукові дослідження та консультування з даної проблематики, а також безпосередньо виробництво органічної продукції⁹⁵;

- *наявність значних площ сільськогосподарських угідь*, придатних для ведення органічного виробництва. Сільськогосподарські угіддя, на яких впровадження технологій органічного виробництва є екологічно можливим та економічно доцільним, становлять близько 8 млн га. Це передусім землі Північно-Полтавського, Вінницько-Прикарпатського, Південно-Подільського та Північно-східно-Луганського регіонів⁹⁶;

- *потенційно значна ємність внутрішнього ринку*. Так, за дослідженнями Федерації органічного руху України, внутрішній споживчий ринок органічних продуктів постійно зростає: у 2008 р. він оцінювався у 600 тис. євро, у 2009 р. – 1,2 млн євро, у 2010 р. – 2,4 млн євро, у 2011 р. – 5,1 млн євро, у 2012 р. – 7,9 млн євро⁹⁷. В останні три роки

---

⁹⁵ Центр органічного землеробства «Полтава Органік»: Про нас [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://poltava-organik.com/>

⁹⁶ Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві. – К., Оранта, 1998. – 680 с.

⁹⁷ Органік в Україні / Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

спостерігається тенденція наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження переробки органічної сировини на вітчизняних підприємствах. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби⁹⁸. В Україні необхідно формувати внутрішній попит саме на сертифіковану органічну продукцію, основними потенційними споживачами якої є мешканці міст. Оскільки в Україні традиційно «екологічно чистою» вважається продукція, вироблена у сільській місцевості в господарствах населення (обсяг якої становить близько 50 % у валовому виробництві продукції сільського господарства), платити значні кошти за органічну продукцію, крім дитячого харчування, споживачі часто не готові;

• *розвинений громадський екологічний органічний рух*. Виробники органічної продукції та їх організації є достатньо активними на ринку та в інформаційному просторі, формуючи попит на марковану продукцію: регулярно проводять ярмарки органічної продукції, науково-практичні конференції, семінари, круглі столи з проблематики розвитку органічного виробництва, забезпечують участь у виставкових заходах, розміщують інформацію у ЗМІ. Такі вітчизняні організації як Міжнародна Громадська Асоціація «БЮЛан Україна», Федерація органічного руху України, ТОВ «Органік стандарт», ТОВ «УКРА-ГРОФІН» є членами *IFOAM*, а Всеукраїнська громадська організація «Жива планета» є його асоційованим членом⁹⁹.

Перспективність налагодження органічного виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні зумовлена тим, що жорстке регламентування процесу виробництва через застосування певних правил і стандартів, зокрема, щодо належного утримання тварин, використання речовин і процесів природного походження, крім економічних ефектів, дає змогу досягти цілей збереження та відновлення природних ресурсів, біологічного різноманіття, активізації виробництва продукції дрібними товаровиробниками.

---

⁹⁸ *Органік* в Україні / Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.

⁹⁹ *Organic Directory Online Ukraine* / Офіційний сайт International Federation of Organic Agriculture Movements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifoam.org/organic_world/directory/Countries/Ukraine-Members.html

РОЗДІЛ 5

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Системна та комплексна державна аграрна політика в Україні має спрямовуватися на підвищення ефективності використання задіяного в сільськогосподарському виробництві ресурсного потенціалу, що дозволить аграрному сектору країни бути «точкою зростання» і фундаментом подальших модернізаційних перетворень економіки країни. Основні пріоритетні напрями та механізми підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору такі.

1. Підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, впровадження у практику нових технологій обробітку ґрунту та інших агротехнічних заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних і деградованих земель. З цією метою доцільно:

- відповідно до правил і заходів «зеленої скрині» СОТ розширити напрями державного фінансування щодо поліпшення земель, будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд, здійснення робіт з рекультивації земель, удосконалення сільськогосподарського землекористування;

- прийняти «Державну цільову програму розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 р.», що дасть змогу створити стабільний механізм регулювання земельних відносин, забезпечить удосконалення економічних і правових відносин власності на землю, розвиток землеустрою та економічне регулювання землекористування, введення в економічний оборот земельних ділянок і прав на них;

- прийняти Концепцію Загальнодержавної програми використання та охорони земель на період до 2020 р., заходи якої спрямовані на раціональне використання та охорону земель, захист їх від деградації та забруднення, підвищення врожаїв сільськогосподарських культур, збільшення обсягу виробництва високоякісної, екологічно безпечної продукції та забезпечення продовольчої безпеки держави, збереження

ландшафтного і біологічного різноманіття, створення екологічно безпечних умов проживання населення і провадження господарської діяльності;

- затвердити «Порядок економічного стимулювання використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів», яким передбачається запровадити механізм державної підтримки землевласників і землекористувачів, які забезпечують дбайливе ставлення до земельних ресурсів, шляхом створення спеціального фонду у складі державного бюджету;

- затвердити новий «Порядок консервації земель», спрямований на вдосконалення порядку консервації деградованих і малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднених земельних ділянок, на яких неможливо одержувати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їхнього здоров'я;

- у межах бюджетного фінансування здійснювати організацію та проведення семінарів, виставок, презентацій для зацікавлених сільгоспвиробників з приводу переваг запровадження у практику господарювання сучасних технологій обробітку ґрунту та технологій точного землеробства з використанням ГІС технологій;

- обласним і районним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування активізувати роботу, щодо виділення коштів на здійснення заходів з охорони земель відповідно до регіональних програм використання та охорони земель, інших програм у сфері земельних відносин.

2. Підвищення ефективності використання трудового потенціалу на селі, сприяння розширенню сільської сфери зайнятості, полегшенню доступу селян до засобів існування, зростанню їхніх доходів, формуванню фінансових ресурсів, необхідних для відновлення соціальної сфери села. Важливо сприяти переорієнтації сільської економіки на несільськогосподарську зайнятість і надання побутових послуг населенню, відродженню народних промислів, кустарних виробництв, поширенню сільського «зеленого» туризму. Для цього необхідно:

- розробити та прийняти Концепцію розвитку сільських територій, передбачену Національним планом дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр., в якій, зокрема, ви-

значити напрями та інструменти розвитку соціальної інфраструктури сільських територій; моделі підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення;

- затвердити Стратегію розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р., розроблену Міністерством аграрної політики та продовольства України на виконання Національного плану дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр., в якій, зокрема, передбачено сприяння закріпленню у сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів в аграрному секторі; стимулювання диверсифікації видів економічної діяльності у сільській місцевості (у т.ч. розвиток «зеленого» туризму та інших видів несільськогосподарських промислів);

- на виконання ст. 28 «Державна підтримка молодих працівників, залучених до роботи в селах і селищах» Закону України «Про зайнятість населення», затвердити розроблений Міністерством освіти і науки України проект Постанови «Про затвердження Переліку професій (напрямів підготовки, спеціальностей), за яким надається державна підтримка молодим працівникам, залученим до роботи в селах і селищах»;

- передбачити звільнення сільських жителів, які вперше реєструються для ведення підприємницької діяльності у сільській місцевості, у т.ч. тих, хто займатиметься не сільськогосподарською економічною діяльністю, від окремих видів податків на строк до 3 років, за умови, що місцем реєстрації і ведення підприємницької діяльності для них є сільський населений пункт;

- передбачити механізми сприяння молодим спеціалістам у створенні фермерських господарств, отриманні ними довгострокових кредитів для відведення земельних ділянок, будівництві житла, придбанні сільськогосподарської техніки, племінної худоби, у виробництві, переробці і збуті виробленої продукції;

- сприяти поверненню в Україну працівників-мігрантів, та стимулюванню їх щодо відкриття власної справи в аграрному секторі шляхом звільнення від сплати митних зборів при ввезенні придбаної ними для власного використання іноземної сільськогосподарської техніки та обладнання, аналогів яких не виробляють в Україні;

- на виконання п. 2 Розпорядження КМУ від 22 липня 2009 р. № 851-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 р.» розробити відповідну Програму, в якій,

зокрема, передбачити створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для забезпечення продуктивної зайнятості та зниження рівня безробіття селян, формування та відтворення трудового потенціалу села;

- забезпечити реалізацію «Плану заходів щодо розвитку сільського зеленого туризму на період до 2015 р.»¹⁰⁰, зокрема, щодо популяризації сільського зеленого туризму та надання організаційно-методичної допомоги головам сільських рад, суб'єктам сільського зеленого туризму в організації діяльності у цій сфері, що підвищить рівень зайнятості на селі за рахунок не сільськогосподарської діяльності;

- сприяти відродженню кооперативного руху на селі шляхом підвищення рівня обізнаності голів сільських і селищних рад, сільського населення в питаннях організації та діяльності сільськогосподарських кооперативів, реалізації заходів державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації;

- при розробленні регіональних і місцевих стратегій та програм соціально-економічного розвитку забезпечити обов'язкове включення до них заходів щодо сприяння розвитку не сільськогосподарських видів економічної діяльності на селі на основі наявного ресурсного потенціалу та існуючих потреб у продукції і послугах конкретних сільських територій.

3. Розбудова соціальної інфраструктури села, що створить умови для розширення сфери застосування праці у сільській місцевості, підвищення рівня доходів селян і якості проживання на селі. З цією метою доцільно:

У сфері охорони здоров'я:

- забезпечити рівний доступ сільських жителів до об'єктів охорони здоров'я для отримання медико-санітарної допомоги відповідно до затверджених соціальних стандартів і нормативів¹⁰¹;

- сприяти забезпеченню потреб центрів первинної медичної (медико-санітарної) допомоги в основних видах оснащення (у т. ч. автотранспортними засобами);

---

¹⁰⁰ Про затвердження плану заходів Мінагрополітики України щодо розвитку сільського зеленого туризму на період до 2015 року : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.01.2013 р. № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/system/files/План%20заходів.doc>

¹⁰¹ Про затвердження Довідника соціальних стандартів, нормативів, вимог і обмежень : спільний наказ Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 20.01.2009 р. № 39/05.

- забезпечити дільничні лікарні та сільські лікарські амбулаторії санітарними автомобілями підвищеної прохідності;
- у першочерговому порядку сприяти укомплектуванню вакантних посад у сільських закладах медичним персоналом первинної медико-санітарної допомоги.

У сфері освіти:

- сприяти запровадженню опорних шкіл¹⁰², які мають стати центрами освітніх округів;
- внести зміни до частини другої ст. 14 Закону України «Про загальну середню освіту» виклавши її у такій редакції: «У загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше трьох осіб. За меншої кількості учнів у класі заняття проводять за індивідуальною формою навчання». Це сприятиме збереженню загальноосвітніх навчальних закладів, розташованих у сільських населених пунктах;
- сприяти максимальному охопленню дітей та учнівської молоді у сільській місцевості позашкільною освітою шляхом розширення мережі гуртків і творчих об'єднань;
- удосконалити форми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців для виробничої і соціальної сфери села, сприяти належному матеріально-технічному забезпеченню навчальних закладів, які готують таких фахівців.

Щодо розвитку транспортного сполучення сільських населених пунктів і поліпшення житлово-побутових умов проживання на селі:

- затвердити регіональні плани заходів на 2013–2014 рр. щодо будівництва, реконструкції, ремонту та утримання в належному стані вулиць і доріг загального користування у сільській місцевості та під'їзних доріг з твердим покриттям до сільських населених пунктів;
- розширювати автобусну маршрутну мережу з метою забезпечення регулярного зв'язку населених пунктів з районними та обласними центрами;

---

¹⁰² Опорний заклад – навчальний заклад, що надає повну загальну середню освіту, забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, має сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу, зручне розташування і забезпечує допрофільну підготовку та профільне навчання, поглиблене вивчення окремих предметів.

Про затвердження Положення про освітній округ : постанова КМУ від 27.08.2010 р. № 777 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 170. – 15 вересня.

- сприяти розвитку індивідуального житлового будівництва з використанням гарантій і пільг, передбачених законодавством для сільських забудовників;

- передбачити збільшення видатків з державного бюджету для цільового довгострокового кредитування сільських забудовників, передусім молоді, за програмою «Власний дім».

4. Стимулювання оновлення технічного парку, технологічної модернізації аграрного сектору на основі впровадження інноваційних розробок, що дасть змогу збільшити виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції, підвищити її конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках. Для цього необхідно:

- забезпечити розроблення та реалізацію інвестиційних програм для налагодження виробництва на вітчизняних підприємствах сільгоспмашинобудування сільськогосподарської техніки, передусім, зернозбиральних комбайнів і тракторів різної потужності, з використанням технологій та окремих комплектуючих іноземного виробництва згідно з «Порядком визначення ступеня локалізації виробництва підприємствами вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу»¹⁰³;

- сприяти розвитку обслуговуючих кооперативів із використання сільськогосподарської техніки та обладнання із зберігання, транспортування та первинної обробки сільгосппродукції шляхом популяризації та роз'яснення серед сільгоспвиробників переваг спільного використання техніки на кооперативних принципах;

- збільшити обсяги державної підтримки оновлення машинно-тракторного парку за рахунок програми фінансового лізингу та часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами на купівлю техніки вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами;

- забезпечити у повному обсязі виконання заходів Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому

---

¹⁰³ *Про затвердження Порядку визначення ступеня локалізації виробництва підприємствами вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу та встановлення показників ступеня локалізації виробництва тракторів та інших самохідних енергетичних засобів сільськогосподарського призначення, спеціальних автомобілів сільськогосподарського призначення, самохідних та причіпних комбайнів* : постанова КМУ від 27.05.2013 р. № 369 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/369-2013-%D0%BF>

комплексі на період до 2015 р.¹⁰⁴, які спрямовано на розвиток системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу з метою збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, зниження матеріало- і енергоємності технологічних процесів, підвищення продуктивності праці, поліпшення матеріального стану сільськогосподарських товаровиробників;

- розробити «Державну програму розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», в якій врахувати необхідність максимальної локалізації виробництва сільгосптехніки на вітчизняних підприємствах, системного розвитку вітчизняних потужностей машинобудування для АПК і забезпечення сільськогосподарських і переробних підприємств високоефективною конкурентоспроможною вітчизняною технікою та обладнанням;

- сприяти науково-технологічному супроводу вітчизняних розробок і технологій (передусім у галузі насінництва та генетики) у післяпродажний період сільськогосподарським товаровиробникам;

- у межах бюджетного фінансування, а також на партнерських засадах із виробниками та дистриб'юторами сільськогосподарської техніки здійснювати організацію та проведення семінарів, виставок, презентацій для зацікавлених сільгоспвиробників з приводу переваг запровадження у практику господарювання ресурсоощадливих технологій виробництва сільськогосподарської продукції з використанням сучасних технічних засобів.

5. Сприяння розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції як основи для вирощування екологічно чистої продукції за світовими стандартами. Для цього необхідно:

- прийняти законодавчий акт з питань урегулювання виробництва та обігу сільськогосподарської органічної продукції та сировини;

- врегулювати питання акредитації уповноважених органів сертифікації органічного виробництва, а також сертифікації, інспектування процесу органічного виробництва;

- запровадити і забезпечити ведення реєстру національних виробників органічної продукції з його оприлюдненням на веб-сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України і в офіційних друкованих виданнях;

---

¹⁰⁴ Про затвердження Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 р. : постанова КМУ від 30.05.2007 р. № 785 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 41. – 15 травня.

- внести зміни до законів України «Про захист рослин» (від 14 жовтня 1998 р. № 180-XIV) та «Про пестициди і агрохімікати» (2 березня 1995 р. № 86/95-ВР) щодо врегулювання застосування засобів захисту рослин і добрив в органічному виробництві;
- розробити національні правила органічного виробництва на основі міжнародних вимог і стандартів;
- доповнити державну статистичну звітність в АПК спеціальними формами для відображення позицій з виробництва та обігу сільсько-господарської органічної продукції та продовольства;
- забезпечити підготовку фахівців із питань органічного виробництва шляхом запровадження спеціальних програм і курсів у базових програмах із підготовки спеціалістів і менеджерів сільського господарства у профільних вищих навчальних закладах України.

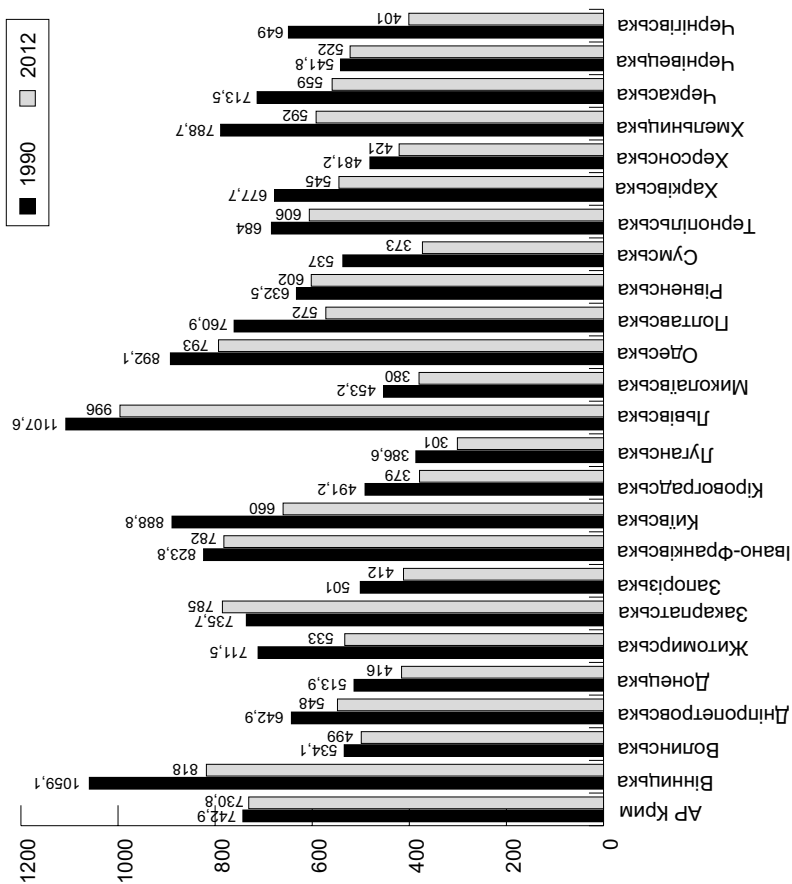

Рис. 1. Порівняння чисельності сільського населення в 1990 та 2012 рр. за областями України (на 1 січня відповідного року), тис. осіб

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Додаток Б

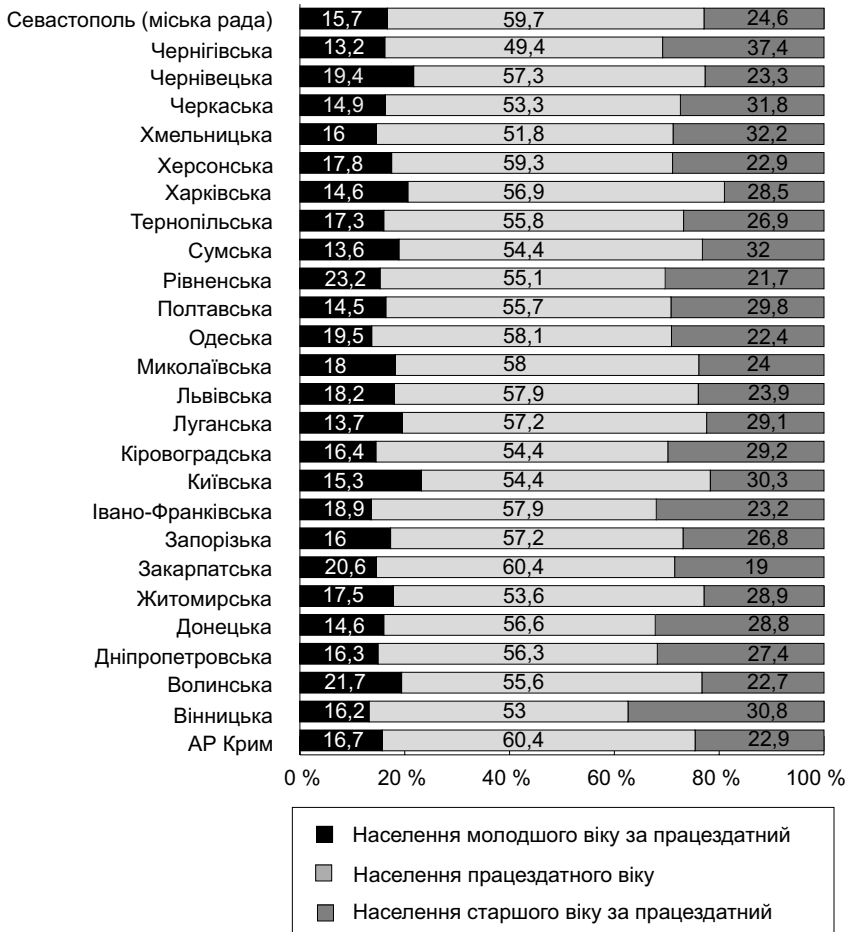

Рис. 1. Вікова структура сільського населення України у розрізі областей на 01.01.2011 р., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

**Частки зайнятих, що проживають у сільській місцевості,
та зайнятих у сільському господарстві у загальній чисельності
зайнятих в економіці¹⁰⁵**

	Частка зайнятих у сільському господарстві, %		Частка зайнятих, які проживають у сільській місцевості (на 1.01.2011), %	Чисельність населення, яке проживає у сільській місцевості, млн осіб (на 1.01.2011)
	2000	2010		
Бельгія	2	1	9**	0,9**
Великобританія	2	1	3**	1,8**
Данія	3	2	42	2,3
Німеччина	3	2	17	14,0
США	3	2	18**	56,3
Франція	4	3	29**	18,6**
Чеська Республіка	5	3	33	3,5
Італія	5	4	20	12,4
Австрія	6	5	39	3,3
Фінляндія	6	4	43	2,3
Естонія	7	4	48	0,6
Угорщина	7	5	47	4,7
Словацька Республіка	7	3	50	2,7
Іспанія	7	4	13**	6,1**
Словенія	10	9	43	0,9
Болгарія	13	7	38	2,9

¹⁰⁵ World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS/countries?display=default>; Eurostat News Releases. 51/2012 – 30 March 2012. Urban-intermediate-rural regions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-30032012-BP/EN/1-30032012-BP-EN.PDF; World Urbanization Prospects, The 2009 Revision, Population Division, UN [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geohive.com/earth/pop_urban.aspx

Закінчення Дод. В

	Частка зайнятих у сільському господарстві, %		Частка зайнятих, які проживають у сільській місцевості (на 1.01.2011), %	Чисельність населення, яке проживає у сільській місцевості, млн осіб (на 1.01.2011)
	2000	2010		
Російська Федерація	15	10*	26,8**	37,7**
Польща	19	13	38	14,4
Україна	21	17	31	14,3
Румунія	43	30	46	9,8

* Дані за 2009 р.

** Дані за 2010 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1	
Сучасний стан використання земель сільськогосподарського призначення в Україні	3
Розділ 2	
Формування та використання трудового потенціалу сільських територій	16
2.1. Стан демографічних процесів у сільських населених пунктах	16
2.2. Вплив соціальної інфраструктури села на відтворення його трудового потенціалу.....	23
2.3. Характеристика використання трудового потенціалу сільського населення.....	29
Розділ 3	
Техніко-технологічне забезпечення сільськогосподарського виробництва в Україні	37
Розділ 4	
Оцінка потенціалу органічного виробництва сільськогосподарської продукції	47
Розділ 5	
Пріоритетні напрями та механізми підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору	63
Додатки	71

Наукове видання

**РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
АГРАРНОЇ СФЕРИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ
ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ**

Аналітична доповідь

Літературний редактор і коректор: *М. Г. Павленко*
Комп'ютерне верстання: *Н. І. Палій, Є. Ю. Стрижеус*

Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел/факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 4,41.
Тираж 200 пр. Зам. №

ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
вул. Шутова, 13-Б, м. Київ, 03680
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000